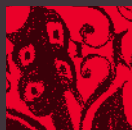

PIĄTA EDYCJA
PIĄTA EDYCJA
5.
PIĄTA EDYCJA
PIĄTA EDYCJA

PAMIĘĆ POLSKI

LISTA KRAJOWA
PROGRAMU UNESCO
PAMIĘĆ ŚWIATA

PAMIĘĆ POLSKI

LISTA KRAJOWA PROGRAMU UNESCO PAMIĘĆ ŚWIATA

Warszawa
2024

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

Wstęp

Ogłaszana w 2024 r. kolejna Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata ma wyjątkowy charakter z racji podwójnego jubileuszu. Jest to 5. edycja Listy, która jednocześnie przypada dokładnie w 10. rocznicę jej ustanowienia. Inauguracja wpisów prowadzonych na poziomie krajowym miała miejsce w 2014 r.

Okoliczności te skłaniają do podsumowania jej wyników, jak i refleksji nad dotychczasowymi działaniami w ramach i na rzecz Programu Pamięć Świata, realizowanego w Polsce od lat 90. XX w. Na podkreślenie zasługuje przede wszystkim stale pogłębiająca się współpraca Archiwów Państwowych z różnymi instytucjami pamięci podczas tworzenia kolejnych wpisów i promowania Listy Krajowej. Świadczy to o zdobytej już przez nią rozpoznawalności i renomie. Zamieszczenie na niej obiektu dokumentacyjnego ma wymiar nie tylko prestiżowy. Jest to też swoiste zobowiązanie instytucji zgłaszającej wpis do otoczenia szczególną troską unikalnych źródeł do naszej przeszłości, jak też szerokiego promowania wiedzy o nich w społeczeństwie.

Poczucie szczególnej satysfakcji daje fakt dołączania do Listy obiektów i zbiorów przechowywanych przez instytucje prywatne, dla których misja zachowania dziedzictwa kulturowego jest świadomym wyborem. Jest też ona podyktowana chęcią ocalenia bezcennych pamiątek historycznych dla potomności. Sprzyja to wspólnej realizacji celów Programu Pamięć Świata, jakimi są: zachowanie wielowiekowego dziedzictwa ludzkości poprzez jego ochronę, ale też podejmowanie działań na rzecz podnoszenia świadomości jego istnienia i znaczenia oraz jak najszerszego udostępniania wszystkim zainteresowanym.

Obecna 5. Edycja Listy jest dowodem na znakomicie rozwijającą się współpracę między Archiwami Państwowymi i innymi instytucjami publicznymi a sektorem prywatnym oraz osobami tworzącymi archiwa prywatne i rodzinne.

Ta różnorodność dokumentacji, jak i zgłaszających wpisy podmiotów znajduje wyraźne odzwierciedlenie w zawartości obecnej jubileuszowej edycji. Tworzą ją unikatowe dokumenty z różnych epok historycznych chronione w sieci Archiwów Państwowych, ale też w bibliotekach, muzeach, instytucjach kultury,

organizacjach i stowarzyszeniach naukowych, fundacjach oraz polskich instytucjach emigracyjnych.

Listę 17 nowo wpisywanych obiektów rozpoczynają wyjątkowe świadectwa historyczne epoki średniowiecza, w tym: przechowywany na Wawelu manuskrypt *Prædicationes* (Kazania) z ok. 800 r., jeden z dwóch najstarszych rękopisów przechowywanych w Polsce; bulla papieża Innocentego II dla arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z 1136 r. stanowiąca najstarszy zabytek języka polskiego; przywilej koszycki z 1374 r. oraz statuty nieszawskie z 1454 r., będące dokumentami o ogromnym znaczeniu dla historii i ustroju państwa polskiego; psalterz floriański, najstarszy zachowany przekład tekstów psalmów ze Starego Testamentu, a jednocześnie jeden z najstarszych zabytków języka polskiego; wyjątkowy produkt kancelaryjny, jakim jest średniowieczna księga zastępcy króla, jedyna spisana w Polsce księga dygnitarza powołanego na czas nieobecności Władysława III Warneńczyka, czy wreszcie metryka Uniwersytetu w Krakowie obejmująca rejestr wszystkich

studentów, którzy zdobywali wiedzę w latach 1400–1642 w najstarszej polskiej wszechnicy.

Nie zabrakło też w obecnej edycji Listy Krajowej unikalnych dzieł z późniejszych epok, poczynając od dokumentu lokacyjnego miasta Zamościa z 1580 r. stanowiącego podstawę organizacji nowoczesnego miasta, tworzonego na podstawie włoskich traktatów urbanistycznych epoki renesansu, a zarazem będącego siedzibą rodową Zamoyskich. Część dokumentów utrwała pamięć o ważnych wydarzeniach w najnowszych

dziejach Polski. Do tej grupy obiektów należą: akt detronizacji cara Mikołaja I z 1831 r. podjęty u schyłku powstania listopadowego w obronie niepodległości państwa, protokół z pierwszego posiedzenia Sejmu Śląskiego powołanego w odrodzonej Rzeczypospolitej, przejmująca relacja dr. Zygmunta Klukowskiego z lat okupacji Zamojszczyzny, czy też zbiór dokumentów pochodzących z masowych mogił

w Katyniu, Charkowie i Miednoje, dokumentujących jedno z najtragiczniejszych wydarzeń w polskiej historii, jakim był masowy mord na polskich oficerach dokonany przez władze sowieckie w maju 1940 r.

O bogactwie formy fizycznej obiektów dziedzictwa kulturowego świadczy wpisanie na Listę Krajową tzw. mapy Beniowskiego z 1772 r., czy też dwóch ogromnych i unikalnych zbiorów fotograficznych – zdjęć z wypraw wysokogórskich wybitnego polskiego himalaisty Jerzego Kukuczki oraz obszernego zbioru zdjęć z okresu PRL-u, stanowiących wynik badań socjologicznych prowadzonych przez prof. Zofię Rydet, określaną mianem pierwszej damy polskiej fotografii. Zawartość Listy dopełniają rękopisy powieści *Chłopi*, Władysława Reymonta. Wpis ten jest też wyrazem uczczenia przypadającej w obecnym roku 100. rocznicy przyznania autorowi nagrody Nobla za tę powieść, będącą jednym z najbardziej realistycznych obrazów polskiej wsi.

Pełna lista uhonorowanych obiektów – wzorem lat ubiegłych – została udostępniona na stronie internetowej programu: pamiecpolski.archiwa.gov.pl

Na podkreślenie zasługuje fakt, że Polski Komitet Programu Pamięć Świata, wychodząc naprzeciw postulatом zgłaszanych przez potencjalnych wnioskodawców opracował nowe uproszczone zasady tworzenia Listy Krajowej. Zastosowano je po raz pierwszy zbierając propozycje wpisów do obecnej edycji Listy, co w mojej ocenie ułatwiło dopełnienie przez poszczególne instytucje wymaganych procedur.

Wszystkie obiekty z 5. edycji Listy Krajowej są prezentowane na wystawie plenerowej, która będzie dostępna do połowy lipca przed budynkiem Kordegardy w Warszawie, a w kolejnych miesiącach będzie eksponowana w tych miastach w Polsce, z których pochodzą uhonorowane materiały źródłowe. Towarzyszy jej oddawany w ręce czytelników katalog z poszerzonymi komentarzami historycznymi do poszczególnych obiektów oraz specjalna albumowa publikacja okolicznościowa, prezentująca wszystkie dokumenty i zbiory wpisane w dotychczasowych edycjach Listy Krajowej.

Jestem głęboko przekonany, że organizowane przez Archiwa Państwowe i ich partnerów przedsięwzięcia przyczyniają się do coraz efektywniejszej popularyzacji wiedzy o wartości i znaczeniu zachowanych do obecnych czasów źródeł naszej przeszłości. Nieustająco zapraszam wszystkich zainteresowanych do włączania się w tworzenie kolejnych odsłon Listy Krajowej i podejmowania działań w celu ochrony wspólnego dziedzictwa dokumentacyjnego w naszym kraju.

dr Paweł Pietrzyk

Przewodniczący Komitetu Krajowego
Programu UNESCO Pamięć Świata

Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych

1.	Prædicationes	ok. 800	10
2.	Dokument papieża Innocentego II	1136	14
3.	Przywilej koszycki	1374	18
4.	Psalterz floriański	ok. 1400	22
5.	Metryka Uniwersytetu Krakowskiego	1400–1642	27
6.	Księga zastępcy króla w Wielkopolsce	1440–1447	32
7.	Statuty niezawskie	1454	38
8.	Przywilej lokacyjny miasta Zamościa	1580	44
9.	Mapa Beniowskiego	1772	49
10.	Akt detronizacji cara Mikołaja I	1831	54
11.	Chłopi. Powieść współczesna	1901–1905	60
12.	Pierwsze posiedzenie Sejmu Śląskiego	1922	64
13.	Dokumenty z Katynia, Charkowa i Miednoje	1900–1940	69
14.	Dziennik Zygmunta Klukowskiego	1939–1954	74
15.	Rękopisy dzieł Henryka Warsa	1947–1974	79
16.	Spuścizna Jerzego Kukuczki	1948–1989	84
17.	Zapis socjologiczny prof. Zofii Rydet	1978–1990	91

1.

ROK
MIEJSCE

ok. 800

Archiwum i Biblioteka
Krakowskiej Kapituły Katedralnej

Prædicationes (Kazania)

Przechowywany na Wawelu manuskrypt *Prædicationes* jest jednym z dwóch najstarszych rękopisów przechowywanych w Polsce. Powstał prawdopodobnie w skryptorium w północnych Włoszech.

Napisany w większości pismem przedkarolińskim, zawiera dekoracje nawiązujące do sztuki merowińskiej, rozwijającej się na terenie obecnej Francji.

Nie wiadomo dokładnie, kiedy znalazł się na Wawelu. Na jednej ze stron zachował się XI-wieczny zapis odwołujący się do krakowskiego biskupa Arona, rządzącego w Krakowie w latach 1046–1059. W związku z tą informacją przyjmuje się, że kodeks mógł trafić do Krakowa w tym czasie wraz z Kazimierzem Odnowicielem. Inna teoria podaje, że kodeks mógł przybyć do Krakowa wcześniej, już w X wieku i wiąże to wydarzenie z kapłanami opiekującymi się czeską załogą stacjonującą w Krakowie przed zajęciem miasta przez Mieszka I.

Główną część kodeksu stanowią kazania. Pierwsza z 27 homilii rozpoczyna się od słów: *Prædicationes que sanctis patres tractaverunt secundum evangelium dictante spirito Sancto per diversa iefu]nia composites*. Od pierwszego słowa wersu tytułowego nadano nazwę całemu kodeksowi, który zwany jest także *Catechesis cracoviensis*. Obok homilii w kodeksie zamieszczono m. in. modlitwy, egzorcyzmy pogodowe, XI-wieczną notkę o Aronie, tekst o czterech Ewangelistach, wykaz sześciu soborów ekumenicznych.

Teksty ułożone są według kalendarza kościelnego, od Adwentu do Wielkanocy. Główne tematy w nich poruszane to chrzest i pokuta, zagadnienie jedności Kościoła, czy moralnego znaczenia Ewangelii dla każdego chrześcijanina. W każdej z homilii znajdują się teksty zaczerpnięte z Ewangelii św. Mateusza.

W tekście kodeksu znajdują się inicjały z ornamentami plecionkowymi i zoomorficznymi. Zdobiony jest także jedną, całostronicową miniaturą, przedstawiającą *crux gemmata* (krzyż zdobiony kamieniami szlachetnymi). Pomiedzy jego ramionami umieszczone są symbole ewangelistów: Mateusza – anioł, Marka – lew, Łukasza – wół i Jana – orzeł, a całość otaczają elementy plecionkowe nawiązujące do motywów irlandzkich,

co potwierdzałoby pochodzenie kodeksu z ośrodka wyspiarskiego na kontynencie europejskim. Kodeks mógł być spisany na podstawie tekstu pochodzącego z kręgu irlandzkiego mnicha i biskupa Salzburga Wirgiliusza (742–784), a poprzez Bawarię i ziemie czeskie miał trafić do Małopolski. Wirgiliusz w drugiej połowie VIII w. prowadził akcję misyjną wśród Słowian na terenie dzisiejszej Dolnej Austrii, którą później rozszerzono na ziemie czeskie i polskie.

Trudno ustalić jak długo kodeks służył duchowieństwu krakowskiemu. Po zastąpieniu go przez nowsze teksty homilii został zdeponowany w archiwum kapitulnym, gdzie jest przechowywany do dziś.

Prædicationes to prawdopodobnie najstarszy zachowany w Polsce przykład przedromańskiego malarstwa książkowego. Jest też ważnym świadectwem chrystianizacji Słowian zamieszkujących te tereny – w czasach przynależności do diecezji morawskiej lub już po ustanowieniu w 1000 r. diecezji krakowskiej.

Tekst kodeksu został opublikowany w 2010 r. w ramach czwartego tomu serii źródłowej *Monumenta Sacra Polonorum*.

postolissus. & turbis;
 quibus predicauit in mon
 te. hac si aperte dixisset.
 Non sufficit uobis. audite
 uerba ista. huius predica
 tionis. Nisi mitteretis & am
 inopse sicut dixi uobis
 prius. non sufficit. cla
 mare. nomib; mbum. si n̄
 faciatis uoluntate patris
 me; . Sic dico uobis non
 pficere. uerba me;. si non
 faciatis & q; dicunt ista
 uerba. q; dñs dixit. Coniun
 gunt electa uos se tñs.
 ad initiu predicationis in
 montan. ubi incipet

2.

ROK
MIEJSCE

ok. 1136

Archidiecezja gnieźnieńska

Dokument papieża
Innocentego II
dla arcybiskupstwa
gnieźnieńskiego

Bulla wystawiona w kancelarii papieskiej na prośbę arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba ze Żnina to najstarszy zabytek języka polskiego.

Na mocy tego dokumentu papież Innocenty II bierze w opiekę polską prowincję kościelną ze stolicą w Gnieźnie i zatwierdza uposażenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, potwierdzając prawa, które nabyło arcybiskupstwo w Gnieźnie z uwzględnieniem lat przyszłych. Bullą *Ex commisso nobis a Deo*, zwaną Bullą gnieźnieńską, wydaną 7 lipca 1136 roku w Pizie, znoszono zwierzchność arcybiskupstwa magdeburskiego nad polskim Kościołem. Dokument jest zatem potwierdzeniem suwerenności i niezależności Kościoła polskiego od arcybiskupstwa w Magdeburgu.

Bulla jest przechowywana w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Dokument zredagowano po łacinie, ale zawiera on ponad 400 słów w języku polskim. Są to w większości nazwy miejscowe – prowincje, grody, wsie stanowiące posiadłości arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, mniejsza część to nazwy osobowe. Wymienione zostały m.in. Żnin, Gąsawa, Dochanowo, Stare Biskupice, Sędowo i inne.

Przedstawione zostały również nazwy osobowe, czyli rycerzy, chłopów, gości i rzemieślników – mieszkańców lub przynależnych.

Bulla stanowi jeden z najcenniejszych zabytków polskiej historiografii i jest ważnym źródłem poznania kultury, stosunków społecznych oraz organizacji Kościoła polskiego w XI i XII w. Jest także ważnym dokumentem dla językoznawców, zawiera bowiem ok. 410 polskich nazw miejscowych i osobowych, spisanych w formie oryginalnej. Bulla gnieźnieńska kończy epokę

polszczyzny przedpiśmiennej i otwiera epokę piśmiennictwa polskiego. Dokument stanowi także materiał do badania nad słowotwórstwem i początkami polskiej ortografii. Filolog Aleksander Brückner nazwał ją z tego powodu „złotą bullą” języka polskiego.

W czasie II wojny światowej bulla została zrabowana przez wojska niemieckie i wywieziona do Rzeszy wraz z innymi zabytkami dokumentacyjnymi Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Podczas końcowego etapu wojny i walk o Berlin w kwietniu 1945, bulla została wywieziona do Moskwy przez Armię Czerwoną, skąd pod koniec lat 50. XX wieku trafiła ponownie do Gniezna.

Podczas badań przeprowadzonych w tym samym czasie, w Bibliotece Narodowej przez profesora Andrzeja Wyczańskiego odkryto, że przy naświetlaniu ultrafioletem spod normalnego, znanego wszystkim tekstu, ukazują się ślady innego – wymytego. Z braku odpowiednich urządzeń technicznych i elektronicznych – zaniechano dalszych badań, które nie zostały wznowione do dziś.

Według znanego mediewisty i paleografa Karola Maleczyńskiego, treść oryginalnego dokumentu pozostaje nieznana. Najprawdopodobniej w kancelarii gnieźnieńskiej dokonano jedynie jego przeróbki i poszerzenia, poprzez dopisanie nowych dóbr kościelnych, celem zabezpieczenia ich przed zachłannością osób świeckich.

Tezy Maleczyńskiego zdobyły początkowo szerokie uznanie w literaturze przedmiotu, jednak w latach 80. XX w. z gruntowną krytyką jego wywodów wystąpił inny znany historyk Henryk Łowmiański. Choć zgodził się on z wieloma spostrzeżeniami Maleczyńskiego, uznał jego konkluzję za nieuprawnioną. Zdaniem Łowmiańskiego, zachowany egzemplarz jest uwierzytelnioną, naśladowczą kopią kancelaryjną bulli Innocentego II z 1136 r.

Bulla *Ex commisso nobis a Deo* przedstawiona została w filmie dokumentalnym z 1976 r., zrealizowanym przez Łódzką Wytwórnę Filmów Oświatowych. Reżyserem i scenarzystą tego dokumentu był Jerzy Popiel-Popiołek. Towarzystwo Przyjaciół Sieradza we wrześniu 1986 r. wydało dokument, z okazji 850. lecia miasta Sieradza.

3.

ROK

17 września 1374 roku

MIEJSCE

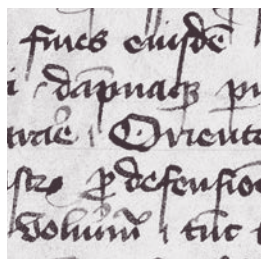
Muzeum Narodowe w Krakowie
Oddział Biblioteka Książąt
Czartoryskich

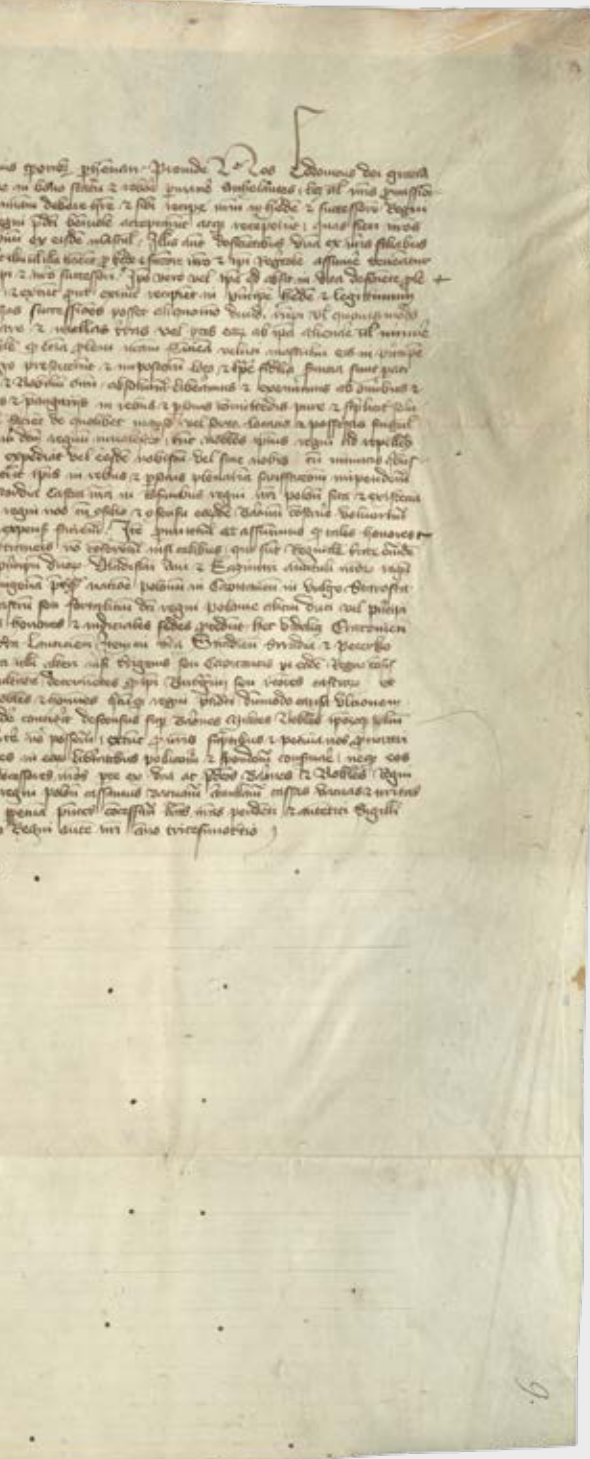
Przywilej koszycki nadany został polskiej szlachcie przez króla Ludwika Węgierskiego w Koszycach w zamian za uznanie przez szlachtę praw do korony polskiej jednej z jego córek.

Przywilej koszycki

Jego tekst został zredagowany przez Zawiszę z Kurozwęk, kanclerza koronnego i wiernego stronnika dynastii andegaweńskiej, zwolennika sukcesji jednej z córek Ludwika Węgierskiego po jego śmierci. Dokument miał charakter przywileju generalnego, czyli rozciągał się na cały kraj i odnosił się tylko do szlachty (nie obejmował chłopów, mieszczan oraz duchowieństwa, które później otrzymało od Ludwika osobne przywileje). Nawiązywał on do postanowień przywileju w Budzie, w którym ustanowiono generalną zasadę dziedziczenia po sobie Kazimierza Wielkiego i Ludwika Węgierskiego (tzw. umowa o przeżycie).

Dzięki temu przywilejowi, szlachta zyskała wpływ na wybór następcy tronu i uzyskała szereg innych przywilejów. Władca zobowiązał się do nienadawania żadnej z istotnych godności i zaszczytów „przybyszom i obcym, lecz tylko mieszkańcom ziem królestwa, w których tego rodzaju godności i zaszczyty istnieją”, a także do zagwarantowania niepodległości i całości królestwa polskiego. Nastąpiło zatem częściowe ograniczenie władzy króla na rzecz stanu szlacheckiego. Na mocy postanowień przywileju ustanowiono jeden podatek w wysokości 2 groszy od domu lub osady (podymne), władca zobowiązywał się też do nieustanawiania nowych podatków bez zgody rycerstwa (z wyjątkiem stałego podatku). Szlachta została zwolniona od obowiązku budowy i naprawy zamków (z wyłączeniem sytuacji, gdy odbudowy wymagałyby zagrożone wojną umocnienia pograniczne na Rusi Halickiej lub gdy na budowę nowego zamku wyraziłaby zgodę cała szlachta). Nastąpiło zwolnienie

szlachty z obowiązku utrzymywania dworu królewskiego w czasie jego podróży po kraju (tzw. stacje). Ludwik zapewnił również, że nie będzie powoływał rycerstwa do wyprawy poza granice kraju. Gdyby jednak do takiej doszło, musiał opłacać jej uczestników, a w razie popadnięcia któregoś z nich w niewolę, miał go z niej wykupić. Przywilej koszycki stanowił natomiast wyraźnie o obowiązku służby przez szlachtę na rzecz Królestwa – Polski, co wyrażało się w następujących słowach – zapisanych w przywileju „gdyby nastąpił napad nieprzyjaciół na rzeczony [czyli polskie] królestwo, wówczas szlachta królewska winna całą mocą pospieszyć dla odwrócenia gwałtów”.

Przywilej koszycki to dokument o ogromnym znaczeniu dla historii i ustroju państwa polskiego. Uważany za ostatni etap kształtowania się stanu szlacheckiego przenosił ciężar odpowiedzialności za państwo z panującego władcy na stan szlachecki. Zawarta w nim zgoda szlachty polskiej na przyjęcie za władcę Polski jednej z dwóch córek węgierskiego władcy stanowiła zmianę zasady następstwa tronu i otwierała drogę do niego kobiecie. Dziesięć lat później królem Polski została Jadwiga Andegaweńska, późniejsza święta. Jej małżeństwo z Władysławem Jagiełłą dało początek dynastii Jagiellonów panującej do 1572 r.

4.

ROK
MIEJSCE

koniec XIV – początek XV w.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Psalterz floriański

Najstarszy zachowany przekład tekstów psalmów ze Starego Testamentu, a jednocześnie jeden z najstarszych zabytków języka polskiego. Zawiera zbiór psalmów w języku polskim, łacińskim i niemieckim.

Spisany na pergaminie i bogato iluminowany, składa się z 35 składek. Tekst zapisany jest staranną minuskułą gotycką w dwóch kolumnach. Został przygotowany przez trzech anonimowych kopistów w różnym czasie. Każdy wers zapisany jest w trzech językach – najpierw po łacinie, następnie po polsku i niemiecku (dialekt południowo-wschodni). Pierwsza część psalterza stanowi jedno z najważniejszych źródeł do poznania systemu fonologicznego i gramatycznego średniowiecznej polszczyzny. W tekście występuje wiele archaizmów. Według językoznawcy Witolda Taszyckiego język całego polskiego tekstu psalterza zawiera cechy ówczesnego dialektu małopolskiego, przy czym pierwsza, najstarsza część nosi cechy środkowo-małopolskie, zaś późniejsze, dalsze części – cechy północno-małopolskie.

Powstanie psalterza wiąże się z postacią św. królowej Jadwigi z dynastii Andegawenów, której herb zamieszczono na jednej z kart dokumentu. W pierwszej poł. XV w. jego właścicielem był patrycjusz budziński Jan z Lipan (zm. 1438/1440). Prawdopodobnie w XVI w. psalterz w niewyjaśnionych okolicznościach trafił za granicę. Jedną z hipotez mówi o kradzieży kodeksu podczas pożaru Krakowa w 1556 r. albo wywiezieniu w tym samym roku do Włoch przez królową Bonę, gdy opuszczała Kraków. Według dawniejszej literatury przedmiotu przypuszczano także, że psalterz wywiozła Katarzyna Habsburżanka, która opuściła Polskę w 1565 r. i do śmierci pozostała w Linzu. Z zapiski zachowanej na kartach manuskryptu wiadomo, że w 1557 r. bliżej nieznanemu Bartłomiejowi Siessowi nabył go od włoskiego kupca. Od 1637 r. do 1931 r. kodeks należał do opactwa kanoników regularnych i był przechowywany w ich opactwie św. Floriana pod Linzem w Austrii (stąd nazwa nadana w 1871 r. przez Władysława Nehringa). Bywa też nazywany *Psalterzem Jadwigi*. W okresie II Rzeczypospolitej w imieniu rządu polskiego odkupił go z Austrii Ludwik Bernacki, dyrektor lwowskiego Ossolineum i przekazał do zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie. W 1939 r. rękopis zabezpieczono w Banku Gospodarstwa Krajowego. Został on ewakuowany razem z rządem polskim przez Rumunię do Francji. Następnie kodeks przewieziono do Kanady, gdzie w 1946 r. zdeponowano go w Bank of Montreal w Ottawie. Do Polski wrócił w 1959 r. i ponownie został złożony w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie.

fordhtuden in vnde ynden
dy to hoffin vf syne lanne
herreker

Ut eruat amoure animas
eorum et alar cos infame

Abi witaigl zelmerti du
sic gich ykammlic wglodze

Das her beueme von tode
ire zelen vnde futere sy in
dem himgu

omnia nostra sustinet
dominum quoniam adiu
tor et protector noster est

Duska naska cirzpi gospo
dna bo pomocznik yod
gimera nask iest

Unsir zele vf hilt got wen
her ist vnsir hulser vnde
vnsir beschrmer ist her

Quia meo letabitur cor
nostrum et in nomine s
sacris eius speramus

Bo vnuem weselech se bo
die serae nask ywiego f
swote ymo pwal iesum

Wen in ym irfrewit wnt

vnsir herre vnde in syne
name den heyligen hofse
win

Eiat misericordia tua
domine super nos quem ad
modum speramus in te

Bod: in loserdze twoye
nadnany iacob: pwal y
iesum wro

Is werde diue barmheer
erkeyt got vf vus glidhr
wise als wir gehoffir ha
bin indich

Benedicam dominum
in omni tem
pore semper laus eius in
ore meo

Ohwalez bode gospdna
wkasdy tras wesi di chwa
la iego wuszech inogich

Ich lobe gote in allwrit
allis ist syn lop in inem
munde

In domino laudabitur
anima mea: audiant ma
risueti et letentur

Vgospodne bodze chwalo
na dusza moia sluzce sin
erm ywefelce se

Ingore wirt gelobit mi
ne zele is hoem dy seufy
ginge vnde weidm erfie
wit

Magnificate dominum
mecum et exultemus no
men eius in idipsum

Melicyce gospodna se
mno ypowitaym ymo
iego wnein samem

Grosit got mir mir vnde
wir hoen sinen nam in
das selbe

Requiescit dominum et
exaudiuit me et exomni
bus tribulacionibus me
is eripuit me

Snikal iesu gospodna y
wisluk me iewstch
z amorkow mogich wtagl
umie iewst

Ich suchte got vnde her
irhorte mich vnde vs alle

mynem betribnisse be
nam her mich

Credite ad eum et illu
minamini et facies uestre
non confundentur

Prechodzice knemni y
oswecce se a oblicza waska
neboto z alromana

Et qui ym vnde irlicht
sy vnde ewir andige in
dit weidm gescham

Iste pauper clamavit et
dominus exaudiuit eum
et ex omnibus tribulacio
nibus suis saluauit eum

Ten ubogi wolal iewst a
gospodzu wislukal gy y
zewstch sinorkow iego
zbawil gy

Der arme rik vnde got
irhorte yn vnde vs alle sy
nem betribnisse wlost e
her yn

Mittit angelus domi
ni in circuitu timeuam
eum et eripiet eos

Psałterz wydano kilkakrotnie drukiem, Pierwsze wydanie na podstawie oryginału miało miejsce w 1834 r. w Wiedniu staraniem polskiego wydawcy Stanisława Jana Borkowskiego. Zostało ono nazwane *Psałterzem królowej Małgorzaty*, ponieważ Borkowski uznał, że Ludwik Węgierski zlecił przygotowanie tego psalterza dla swojej małżonki Małgorzaty. Wydanie to zawierało tylko tekst psalmów po polsku. W 1883 r. Władysław Nehring wydał polski tekst w publikacji zatytułowanej *Psalterii Florianensis partem polonicam ad fidem codicis*. Wydanie całości, zatytułowane *Psałterz floriański. Łacińsko-polsko-niemiecki rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*, ukazało się w 1939 r. we Lwowie pod redakcją Ludwika Bernackiego. Publikacja zawierała tekst psalterza w trzech językach opracowany przez Ryszarda Ganszyńca, Witolda Taszyckiego i Stefana Kubicę oraz cztery rozprawy dotyczące szczegółowych zagadnień związanych z psalterzem, autorstwa Aleksandra Birkenmajera, Władysława Podlachy i Heleny Polackówny. W 2002 r. ukazał się reprint tego wydania. W 2006 r. Waclaw Twardzik na nowo opracował tekst Psałterza w ramach projektu badawczego *Biblioteka zabytków piśmiennictwa średniowiecznego*.

18 maja 2009 roku podczas wizyty w Watykanie prezydent Lech Kaczyński podarował faksymile „Psałterza floriańskiego” papieżowi Benedyktowi XVI.

Psałterz floriański jest w całości dostępny online w zbiorach wirtualnych, w projekcie Polona Biblioteki Narodowej. Jest on bezcennym dokumentem świadczącym o rozwoju języka polskiego oraz stanowiącym podstawę badań filologicznych i historycznych nad średniowiecznym kształtem języka polskiego.

5.

ROK
MIEJSCE

1400–1642

Uniwersytet Jagielloński –
Biblioteka Jagiellońska
w Krakowie

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1642 to najstarszy, kompletny zespół generalnych metryk uniwersyteckich w Polsce. Zawiera prowadzone przez rektora Uniwersytetu Krakowskiego wykazy ogólne studentów, bez podziału na wydziały, nacje czy kolegia.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego

Cztery najstarsze tomy Metryki Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1642 rejestrują wszystkich studentów, który podjęli w tym czasie studia w najstarszej polskiej wszechnicy. Każdą księgę otwiera rota przysięgi, którą studenci zobowiązani byli złożyć, a po niej następowały wpisy studentów według ustalonego schematu. Przez cały okres staropolski niemal niezmienna pozostała formuła zapisu, która obejmowała imię studenta, imię jego ojca, miejsce pochodzenia oraz zapis o dokonaniu opłat immatrykulacyjnych lub ich braku. W najstarszej księdze zamieszczono także notę o odnowieniu fundacji Uniwersytetu przez Władysława Jagiełłę, wykaz fundatorów i dobrodziejów oraz spis profesorów.

Powstanie Metryki związane jest z odnowieniem Uniwersytetu Krakowskiego przez króla Władysława Jagiełłę. Najstarsze statuty uniwersyteckie uchwalone w 1400 r. wymieniały księgę Metryki jako jedno z insygniów rektorskich. Przez pierwsze cztery lata zapisy immatrykulacyjne prowadzono w formie brulionowych notatek. Księgę Metryki zaczęto spisywać w 1404 r., uzupełniając ją o starsze zapiski z lat 1400–1404. Immatrykulacje wpisywane były według roczników, co trudno byłoby odtworzyć po kilku latach bez skrupulatnych zapisek. Wpisów do Metryki według ustalonego schematu dokonywał sam rektor, bądź zaangażowany przez niego pisarz. Aktualna księga przechowywana była w lokalu rektora. Po zamknięciu w niej wpisów przekazywana była do zbiorów Biblioteki Kolegium Większego. Obecnie przechowywane są one w Bibliotece Jagiellońskiej.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1642 obejmuje łącznie ponad 60 000 immatrykulowanych z terenu Królestwa Polskiego oraz innych krajów europejskich. Dotychczasowe badania pokazują, że oddziaływanie Uniwersytetu Krakowskiego było bardzo szerokie i obejmowało tereny Śląska, Węgier, Siedmiogrodu, Czech i Moraw, Litwy, Prus, Pomorza Zachodniego, Brandenburgii i Nowej Marchii, a także innych krajów niemieckich. Dzięki stosowaniu jednolitej formuły zapisu przez długi okres zachowały się jednorodne dane dotyczące frekwencji w poszczególnych latach, a także informacje o pochodzeniu geograficznym czy społecznym studentów. Upowszechniony od lat czterdziestych XV w. zwyczaj glossowania ksiąg urzędowych w Uniwersytecie Krakowskim umożliwia badanie karier jego absolwentów i zasięgu oddziaływania Uniwersytetu.

In primo Rectoratus officio Magnifici et egregy domini Petri vedelsty de Oborniky arcium et medicine doctoris anno domini .M.º .D.º .XXV.º die .XXIII.º Aprilis ad hoc ipsum officium Rectoratus, estivali commutatione Canonice electi. hi qui sequuntur scholastici sunt melito huic Gymnasio et vniuersitati Cracouensi ascripti, hieq; intitupati,

NOMINA PROPRIA PATRIA DIOCESIS ^{DE} ^{CRACOVIA} ^{DIEMENSIS} SOLVATIO

Ioannes Smoms	de Ratibozia	Wratislaviensis	totum	1
Adam Gregorij	de Lubom	Wratislaviensis	29 Aprilis	1
Gregorius Francisci	de myszogola	vilnensis		3
Andreas Jacobi	de Dziadoszchyzce	Cracouiensis		3
Andreas Ioh. strabozki	de Samonowicze	Cracouensis	5 May	3
Martinius Mathie	wylngzen	losnamiensis		2
Indevana Francisci	de Zeleste	Jurriensis		7
Ioannes Francisci	de Zeleste germani	Jurriensis		7
Georgius Osivaldi	de Polniam	Jurriensis	9 May	7
Ioannes Petri	ex Berepas	Strigomien		4
Lucas Gregorij	de Zemie	Strigomien		4

MARTINO

DOMINIO

XCI Commutatione

actuali Rectoratu **XV**

R^{ndj} Domini Doctoris Martini

Pilsnensis Ecclesiar Collegiata Oium

Sanctor Prapositi Cathedraliū Cra

couiē & Wratislaviē Canonici

Vniuersitati hi sunt incorporati

Georgius Domini German Wartenburgen	Dionis Warmia	3
Andreas Stanislas Lys Blonen	Dior Posnan	2
Albertus Joannis Glesbinia Warrens	Dior Posnan	2
Laurentius Joannis Giga Warren	Dior Posnan	2
Andreas Pauli Pommerbow Sacrosimen	Dior Ploren	2
Matthias Jacommi Oldakowski de Oldaki	Dior Ploren	10

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1642 zawiera wykazy immatrykulowanych studentów z pierwszych 240 lat funkcjonowania najstarszej uczelni wyższej w Polsce. Pochodzi ona z czasu największej świetności Uniwersytetu Krakowskiego i zawiera wpisy dotyczące znanych osób z polskiej historii m.in.: Jana Elgot, Benedykta Hesse z Krakowa, Jana Długosza, Konrada Celtisa, Mikołaja Kopernika, Jana Kochanowskiego, Mikołaja Reja, Jana Brożka, Jana III Sobieskiego. Wpisy niektórych osób, późniejszych profesorów uniwersyteckich, dostojników kościelnych i państwowych, dobroczyńców były uzupełniane o informacje dotyczące ich karier naukowych, kościelnych lub państwowych, poczynionych darowizn na rzecz korporacji, a czasami także ważnych wydarzeń czy stosunków rodzinnych. Metryka stanowi zatem podstawowy materiał do zbiorowego portretu polskich i europejskich elit intelektualnych. Jest znakomitą źródłem do badań prozopograficznych i rozmaitych zjawisk społecznych, np. peregrynacji studentów i kadry profesorskiej.

Księgi metryki generalnej Uniwersytetu Krakowskiego są czystopisami. Nie sporządzano też kopii tych ksiąg.

Metryka generalna należała do insygniów władzy rektorskiej. Każdorazowy nowy wybrany rektor Uniwersytetu podczas uroczystej inauguracji swego urzędowania otrzymywał księgę metryki wraz z innymi insygniami swojej władzy (berłem, pierścieniem, łańcuchem i statutami uniwersyteckimi). Na wpisana w metrykę rotę składali przysięgę immatrykulowani studenci. Metryka generalna pełniła nie tylko funkcje praktyczne, ewidencjonując studentów i członków korporacji uniwersyteckiej, ale również identyfikacyjną i symboliczną. Odgrywała istotną rolę w ceremoniach uniwersyteckich, co znalazło odzwierciedlenie w jej formie. Rangę księgi podkreślało użycie pergaminu jako materiału pisarskiego oraz efektowna i solidna oprawa w deski, powleczone skórą tłoczoną i zdobiona metalowymi okuciami. W tej serii ksiąg urzędowych i poprzez nie najmocniej manifestował się prestiż i ciągłość Uniwersytetu jako korporacji uczonych i kuźni intelektualnych elit. Metryka była też ważnym elementem pamięci historycznej Uniwersytetu, utrzymywała wiedzę o fundatorach i dobrodziejach oraz członkach korporacji, którzy ją tworzyli, budowali i rozwijali.

6.

ROK
MIEJSCE

1440–1447

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Księga zastępcy króla w Wielkopolsce

Średniowieczna księga zastępcy króla to wyjątkowy produkt kancelaryjny, jedyna spisana w Polsce księga dygnitarza powołanego na czas nieobecności króla Władysława III Warneńczyka.

92
1154

1778

Journal
de la Compagnie
de la Compagnie
de la Compagnie
de la Compagnie

1770 41 12 43
46 27

444

45 46 47

X1000

Journal
de la Compagnie
de la Compagnie
de la Compagnie
de la Compagnie

W 1440 roku wyjeżdżający na Węgry władca mianował swoimi namiestnikami kasztelana krakowskiego Jana Czyżowskiego dla ziem małopolskich i ruskich oraz wojewodę łęczyckiego Wojciecha Malskiego dla ziem wielkopolskich. Ten ostatni założył księgę, w której zawarł wpisy dokumentujące jego pracę. Po koronacji Kazimierza IV Jagiellończyka w 1447 roku w Krakowie Czyżowski i Malski złożyli swe namiestnicze godności, a księgę przekazano do archiwum sądu i urzędu grodzkiego w Poznaniu, w mieście, w którym znajduje się do dziś.

Księga założona przez Malskiego, nominowanego 9 kwietnia 1440 r. w Krakowie na urząd zastępcy króla w Wielkopolsce, zawiera wpisy sądu tego urzędu z lat 1440–1447. Sąd Malskiego jako zastępcy króla nosił nazwę sądu królewskiego: *iudicium regale* albo *iudicium generale*, a sam Malski posługiwał się tytułami: *serenissimi principis et domini regis in regno Poloniae locumtenens* lub *vicesgerens Regiae Maiestatis*. Księga jest protokołem, czyli pierwopisem, nie przewidzianym do przepisywania. Zawiera wszystkie rodzaje wpisów typowe dla ówczesnych sądów, tj. rezygnacje, inskrypcje, relacje i dekryty w sprawach spornych o sumy dłużne, o pieniądze spadkowe, o sprawy majątkowe np. o prawo do młyna, o szkody doznane przez ścięcie łąki czy uprowadzenie bydła lub koni a nawet ludzi, o zadanie ran wraz z ich okazaniem sądowi. Znajdują się w niej także wpisy w sprawach niespornych, takich jak: zapisy posagu i wiana, sprzedaże i rezygnacje wsi, zamiany dóbr, wnoszenie zastawów, zakładów i poręczeń pieniężnych oraz w naturze.

Początkowe wpisy zostały wniesione do księgi podczas sądów, które Malski sprawował wyłącznie w swojej obronnej rezydencji w Charłupi Wielkiej, gdzie zorganizował małą kancelarię i przyjmował interesantów. W 1441 r. sporadycznie sądził także na zjazdach w Sieradzu i Piotrkowie oraz w Prusinowicach w drodze do Piotrkowa, lub w Ostrzeszowie. W czerwcu 1442 r. sądził jako wicekról w obozie wojskowym (*in loco campestri*) pod Gorzowem oraz pod Ciecierzynem na Śląsku. W lipcu 1442 r. sądził na zjeździe w Warcie, a w listopadzie 1442 i lutym 1443 r. na zjazdach w Koninie i Kole.

Pierwsze wpisy w księdze dotyczą spraw zgłaszanych przez ludzi mieszkających w pobliżu, drobną szlachtę, młynarzy i kmieci. Z czasem pojawiły się spory o poważniejszym charakterze.

Do takich należał rozpoczęty w sierpniu 1441 r. spór o starostwo sieradzkie między samym Wojciechem Malskim a Piotrem Szafrąncem czy proces opata sulejowskiego. Do końca roku 1440 r. do księgi wpisano tylko 9 spraw. W 1441 r. wniesiono już 90 wpisów, a w 1442 r. aż 178. Od marca 1444 r. rozpoczynają się w księdze wpisy sądu Wojciecha Malskiego jako zastępcy króla i zarazem starosty generalnego Wielkopolski, który to urząd Malski otrzymał jesienią 1443 r. Odtąd jeździł z księgą po całej Wielkopolsce i w otoczeniu miejscowych dygnitarzy, urzędników ziemskich i szlachty rozstrzygał i przyjmował do niej tylko sprawy ważniejsze lub wyjątkowe należące do jurysdykcji grodzkiej starościńskiej i do jurysdykcji wicekróla. Kontynuowano też mniejsze sprawy, rozpoczęte wcześniej.

W księdze dominują wpisy sądów sprawowanych w różnych miastach wielkopolskich. W latach 1445–1447 zostały one wniesione na sądach Malskiego odbywających się w Piotrkowie, Sieradzu, Kole, Środzie, Poznaniu, Kaliszu, Gnieźnie, Brześciu, Raciążu i Inowrocławiu na Kujawach. Ilość wpisów z tych lat jest wyraźnie mniejsza – z 1445 r. jest ich 54, z 1446 r. 26 a z 1447 r. zaledwie 14. Mogło to wiązać się z dojściem wieści o śmierci króla i obraniu nowego władcy. W tej sytuacji spodziewano się, że namiestnictwo niebawem wygaśnie, więc zwracanie się do jego sądu nie miało już sensu.

Na końcowych kartach księgi znajdują się różne przypadkowe notatki nanoszone przez pisarzy sądowych. Stanowią one interesujące świadectwo kultury osób tworzących niewielką kancelarię Wojciecha Malskiego. Są to występujące także w wielu innych księgach sądowych próby pióra, jak też pisane z pamięci teksty modlitw i pieśni oraz zapisy nutowe.

Po ustaniu funkcji zastępcy króla w 1447 r. księga jego sądu została złożona w archiwum sądu i urzędu grodzkiego w Poznaniu w zamku starościńskim i potraktowana jako spuścizna starosty generalnego Wielkopolski. Po rozbiorach Polski księgi grodzkie poznańskie pozostały w zamku zajęтым przez władze pruskie na siedzibę Rejencji Prus Południowych mającej uprawnienia sądownicze i wykorzystującej zgromadzone księgi do sporządzania hipotek. W kolejnych latach w dawnym zamku królewskim i starościńskim ulokowano siedzibę pruskiego Archiwum Państwowego, a w latach 1918–1939 mieściło się

w nim Archiwum Państwowe w Poznaniu. Wielkopolska księga zastępcy króla została wówczas zaliczona do serii akt ziemskich. W końcu lutego 1945 r. budynek Archiwum spłonął w czasie natarcia Armii Czerwonej, zdołano jednak uratować część wcześniej wywiezionych archiwaliów, w tym księgę zastępcy króla. Powróciła ona po wojnie do nowej siedziby Archiwum Państwowego w Poznaniu, gdzie znajduje się do dziś.

Średniowieczna księga zastępcy króla jest związana z wyjątkowym w historii Polski zjawiskiem, jakim było powołanie namiestników królewskich o kompetencjach szerszych niż posiadali starostowie i wielkorządcy. O wyjątkowości tego urzędu świadczy fakt, że nie miał on żadnych uregulowań prawnych. Zaistniał w początku 1440 r., gdy młody, szesnastoletni król polski, Władysław III, syn Władysława II Jagiełły, otrzymał ofertę objęcia także tronu węgierskiego. Przed wyjazdem na Węgry, 9 kwietnia 1440 r. w Krakowie powołał na czas swej nieobecności zastępców, po jednym dla każdej z dwóch wielkich prowincji Królestwa. Kompetencje namiestników obejmowały pełnię władzy sądowej pozywania, wydawania wyroków i karania, władzę administracyjną wydawania pisemnych mandatów respektowanych tak samo jak królewskie, a także władzę skarbową poboru podatków, czynszów, ceł i wszelkich monarszych dochodów pieniężnych, z których w porozumieniu z podskarbim mieli opłacać królewskie zobowiązania i gromadzić nadwyżki. Po śmierci króla poległego 10 listopada 1444 r. na polu przegranej z Turkami bitwy pod Warną Czyżowski i Malski dalej sprawowali swoje funkcje. Dopiero 25 kwietnia 1445 r. na zjeździe w Sieradzu szlachta polska dokonała wyboru nowego króla, młodszego syna Jagiełły, Kazimierza. Przyjęcie wyboru we wrześniu 1446 r. oznaczało wygaśnięcie mandatów namiestników, lecz wybrany król, który przebywał na Litwie, przedłużył im zastępstwo. Koronacja króla Kazimierza IV (nazwanego Jagiellończykiem) odbyła się 25 czerwca 1447 r. w Krakowie i wtedy Czyżowski i Malski złożyli swe namiestnicze godności.

Działalność Jana Czyżowskiego, zastępcy króla na Małopolskę i ziemie ruskie nie została uwieczniona w odrębnych aktach. Wpisy jego sądów nadwornych wnoszone były do księgi ziemskiej krakowskiej. Księga zastępcy króla w Wielkopolsce jest zatem jedynym tego rodzaju dokumentem w Polsce.

7

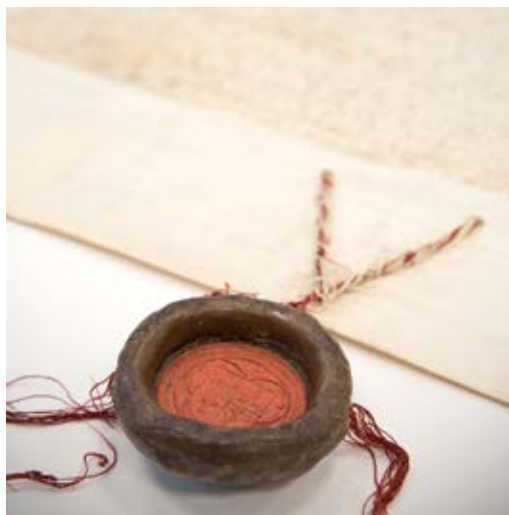
ROK
MIEJSCE

1454

Archiwum Narodowe w Krakowie

Przywilej króla Kazimierza IV z 1454 roku dla ziemi przemyskiej i sanockiej należący do grupy statutów nieszawskich wystawionych dla szlachty poszczególnych ziem Polski miał doniosłe znaczenie dla dziejów państwa, jego ustroju i prawa polskiego.

Statuty nieszawskie

Statuty miały charakter praw fundamentalnych. Zostały wydane przez króla w okresie napiętej sytuacji politycznej i wojny wypowiedzianej zakonowi krzyżackiemu. Szlachta zgromadzona na pospolite ruszenie w obozie pod Cerekwicą wykorzystwała zagrożenie zewnętrzne do uzyskania zgody królewskiej na realizację jej postulatów politycznych. Przywilej z Cerekwicy stał się punktem wyjścia do starań o spełnienie kolejnych żądań szlachty. 12 listopada 1454 r. w Nieszawie Kazimierz Jagiellończyk wydał pierwszy z serii przywilejów ziemskich (dla Wielkopolski). Monarcha zobowiązał się nie wydawać nowych praw ani nie zwoływać pospolitego ruszenia bez zgody sejmików ziemskich. Dodatkowo uzyskano obietnicę nadawania urzędów sędziego ziemskiego, podsędka i pisarza wyłącznie osobom wybieranym spośród kandydatów zgłoszonych przez miejscową szlachtę. Wyżsi dostojnicy (kasztelanowie i wojewodowie) zostali pozbawieni prawa wykonywania urzędu starosty (z wyjątkiem starostwa krakowskiego). Przyznano też szlachcie wiele ulg, jak prawo zakupu soli po obniżonej cenie czy wolność zbierania odpadów drzewnych w lasach królewskich. Wojewodom nadano prawo ustanawiania taks (cen maksymalnych) na wyroby rzemieślnicze w miastach. Zobowiązano monarchę do niezastawiania starostw grodowych, kasztelanów zaś pozbawiono własnych sądów kasztelańskich, czyli prawa do sądenia przedstawicieli niektórych kategorii szlachty w sprawach karnych. Uregulowano także sprawy dotyczące funkcjonowania sądownictwa, ograniczenia zbiegostwa chłopów, zniesienia ograniczeń handlu i wiele innych. Przywileje nieszawskie wydano oddzielnie dla poszczególnych ziem, dlatego też różniły się one w istotnych szczegółach, co odzwierciedlało różnice w regionalnym układzie sił.

Dzięki ograniczeniu władzy króla i możnowładztwa średnia szlachta stała się siłą, która posiadała możliwości decydowania o kształcie państwa. Statuty były zatem punktem zwrotnym w rozwoju parlamentaryzmu polskiego i dały początek rozwojowi demokracji szlacheckiej.

Wystawiony dla ziemi przemyskiej i sanockiej dokument statutów nieszawskich był przez długi czas nieznan. Pierwszą wzmiankę o jego istnieniu podał dopiero w 1878 r. Franciszek Piekosiński na posiedzeniu Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności, komunikując o odnalezieniu w archiwum miejskim

krakowskim jedyne oryginalnego dokumentu statutu, wydane w Radzynie w r. 1454. Jest on pod względem treści niemal całkowicie zgodny z przywilejem dla ziemi chełmskiej a także z odpisami przywilejów grupy małopolskiej, zawierając poza stylistycznymi różnicami tylko zmiany wynikające z przeznaczenia ich dla innych ziem.

Dokument ten był przechowywany w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa wraz z innymi dyplomami miast Krakowa, Kazimierza, Kleparza i ich cechów. Po wojnie znalazł się w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie, powstałego z połączenia z Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, by w nowym systemie ustrojowym funkcjonować jako Wojewódzkie Archiwum w Krakowie, następnie Archiwum Państwowe a od 2012 r. jako Archiwum Narodowe w Krakowie.

Statuty nieszawskie miały istotne znaczenie dla przyszłych dziejów państwa i prawa polskiego poprzez wprowadzenie ważnych zmian ustrojowych. Ograniczając władzę króla i wpływy możnowładztwa, stwarzały szerokie pole do rozwoju swobód szlacheckich, a zarazem powiększały jej przewagę nad innymi stanami.

Statuty miały wpływ na proces formowania się dwuizbowego parlamentu i parlamentarnego systemu władzy. Pojawiły się w nich także zapisy przewidujące pełną ochronę nieruchomości majątku szlacheckiego przed arbitralnie zarządzoną karą konfiskaty, ale także przed zaborami. Podlegały jej wszelkie dobra znajdujące się w posiadaniu szlachty. Niezaprzeczalną wartością statutów nieszawskich pozostaje fakt, że postawiły znaczący krok na drodze ku demokracji, oferując już w XV wieku znaczącej części społeczeństwa udział we władzy.

8

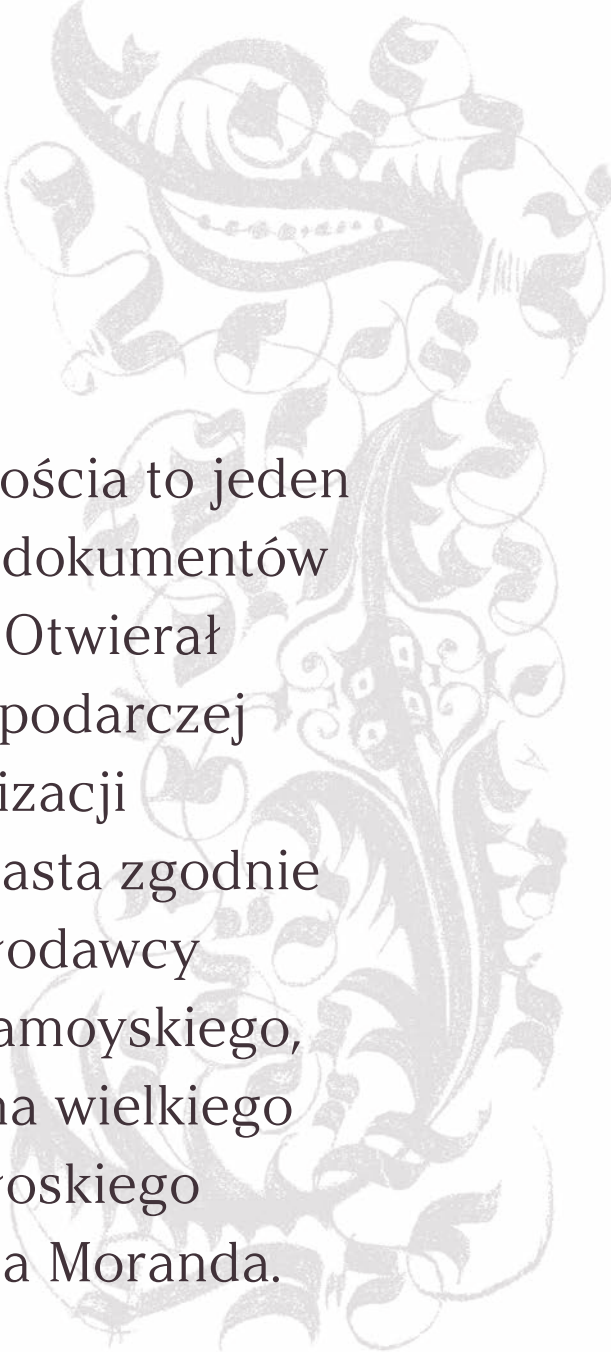

ROK
MIEJSCE

10 kwietnia 1580

Archiwum Państwowe w Zamościu

Przywilej lokacyjny
miasta
Zamościa

Akt lokacyjny Zamościa to jeden z najważniejszych dokumentów w dziejach miasta. Otwierał on możliwości gospodarczej i społecznej organizacji renesansowego miasta zgodnie z ideą jego pomysłodawcy i fundatora Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego oraz włoskiego architekta Bernarda Moranda.

Dokument ten stanowił podstawę organizacji nowoczesnego miasta, tworzonego na podstawie włoskich traktatów urbanistycznych epoki renesansu. Zamość rozwijał się prężnie jako siedziba rodowa Zamoyskich oraz miasto szczytujące się czwartą uczelnią wyższą na terenie Rzeczypospolitej – Akademią Zamojską, oficjalnie otwartą w 1595 r. W akcie fundacyjnym uczelni z 1600 r. znalazły się znane słowa kanclerza Zamoyskiego: „Takie są rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”. Według założeń fundatora Akademia miała być prężnym ośrodkiem kultury polskiej i katolickiej, który oddziaływałby silnie na ludność prawosławną, stanowiącą znaczącą część mieszkańców ówczesnej Rzeczypospolitej. Uczelnia zdobyła rozgłos i uznanie nie tylko w Polsce, ale także w całej Europie, dzięki czemu Zamość na przełomie XVI i XVII wieku był jednym z głównych ośrodków myśli naukowej w Polsce.

Zamość stał się również stolicą latyfundiów – Ordynacji Zamojskiej, utworzonej przez Jana Zamoyskiego w 1589 r. i zlikwidowanej po kilku stuleciach, w 1944 r. w ramach przeprowadzonej reformy rolnej.

Miasto pełniło też ważne funkcje obronne. Twierdza Zamość budowana była przez ponad 40 lat od momentu lokacji. Sprawdzeniem jej roli i wytrzymałości były oblężenia wojsk kozacko-tatarskich w czasie powstania Chmielnickiego oraz oddziałów szwedzkich podczas tzw. Potopu. Status twierdzy Zamość utracił dopiero w 1866 r., gdy oblężenie Sewastopola ostatecznie ujawniło anachroniczność tego typu środków obrony.

Projekt Zamościa nawiązywał do nigdy nie zrealizowanego w praktyce pomysłu Leonarda da Vinci na miasto idealne. Wzorcowy projekt da Vinciego był skutkiem obserwacji zarazy szerzącej się w Mediolanie. Jego głównym założeniem była budowa miasta polegająca na symetrycznej, opartej na prostych figurach geometrycznych topografii, szerokich ulicach i jednym stylu architektonicznym. Ważną rolę odgrywała dwupoziomowość zabudowy. Miasto na poziomie gruntu służyło zamożniejszym mieszkańcom do spacerów i rozrywek, pod ziemią zaś, dzięki sieci kanałów wodnych, magazynom. Pomysł Leonarda wykorzystano przy budowie włoskiej Palmy Novy oraz polskiego Zamościa.

9.

ROK

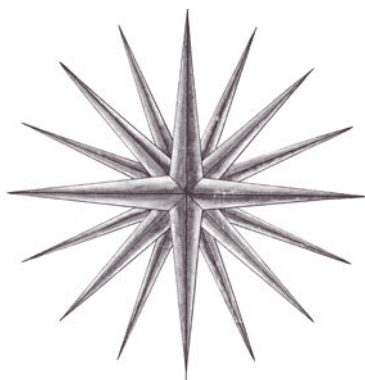
1772

MIEJSCE

Instytut Geografii
i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława
Leszczyckiego. Polska Akademia
Nauk w Warszawie

PEŁNY TYTUŁ

*Carte de la Mer Oriental du Nord
entre les Costes de l'amerique,
Occidentale et celles de la
Tartarie Orientale, avec les Isles
Nouvellemen decouvert*

Mapa Beniowskiego

Rękopiśmienna mapa została wykonana ręcznie na lnianym, czerpanym papierze przez Maurycego Augusta Beniowskiego, kosmopolitę, uczestnika konfederacji barskiej, podróżnika i autora pamiętników.

Jest ona interesującym zabytkiem osiemnastowiecznej kartografii. Dokumentuje trasę ucieczki wielonarodowej grupy zesłańców politycznych z Kamczatki. Przedstawia obszar północno-wschodniej Azji, wybrzeża Alaski i zachodnie wybrzeża Ameryki oraz północny i środkowy Pacyfik. Zawiera nazwy lądów, wysp, półwyspów, ujścia większych rzek, a także nazwy plemion zamieszkujących poszczególne części stałego lądu. Dokument ten można uznać za polski wkład do historii odkryć geograficznych.

Mapa w skali około 1:7 000 000 przedstawia wybrzeża Azji i Ameryki Północnej oraz obszar Pacyfiku między 10° i 66° szerokości geograficznej północnej. W rokokowym kartuszu znajduje się rozbudowany tytuł oraz dedykacja dla księcia d'Aiguillon ministra i sekretarza stanu Francji podpisana przez Maurycego Augusta Beniowskiego. Kartusz o marynistycznych zdobieniach zwieńczony jest herbem adresata dedykacji. W polu mapy umieszczono rycinę przedstawiającą mężczyznę w stroju osiemnastowiecznego oficera strzelającego z łuku oraz dwie róże wiatrów. Treść tekstowa mapy poza nazwami geograficznymi obiektów fizjograficznych (lądów, wysp, półwyspów, zatok, rzek i miejscowości), zawiera nazwy plemion zamieszkujących poszczególne części stałego lądu oraz w formie opisowej informacje i daty odnoszące się do XVIII-wiecznych rosyjskich odkryć geograficznych. Przykładowo w Cieśninie Beringa odnotowano, że Rosjanie dotarli tu w 1753 r, z kolei na zachodnim wybrzeżu Ameryki Północnej jest wzmianka o odkryciu tej części wybrzeża przez Rosjan w roku 1741. W treść dokumentu wkomponowano także elementy i zapisy odnoszące się do osoby

autora dedykacji A. M. Beniowskiego. Są to: przebieg trasy rejsu galery „Św. Piotr” w 1771 roku pod dowództwem Beniowskiego, z zaznaczeniem miejsc postoju, wyróżnieniem fragmentów trasy, które statek przebył dryfując oraz miejsc nowo odkrytych przez uczestników rejsu. Jest także zapis o wątpliwościach Beniowskiego dotyczących pozycji wysp Vais i Bachi zlokalizowany u wybrzeży Filipin.

Według zapisu w kartuszu tytułowym mapa powstała w 1772 r. i jest powiązana z Maurycem Augustem Beniowskim – jedną z barwniejszych i ciekawszych postaci historycznych XVIII wieku. Znany przede wszystkim jako eksplorator i kolonizator wyspy Madagaskar. Treść mapy nawiązuje do wczesnego okresu jego życia – ucieczki z zesłania na Kamczatkę, na którą trafił jako uczestnik Konfederacji Barskiej. Zesłańcy uciekali na zaanektowanym przez nich wraz z częścią załogi rosyjskim statku łowczym. Czteromiesięczny rejs wiódł z Bolszy na Kamczatkę, przez nieznanne wówczas Europejczykom obszary północnego Pacyfiku, wzdłuż zachodnich wybrzeży Alaski, przez Aleuty, Japonię, wyspy Riukiu, Tajwan, do portugalskiego wówczas portu Makau i południowych wybrzeży Chin.

Dedykacja dla ówczesnego ministra stanu Francji wskazuje, że mapa powstała już po podjęciu przez Beniowskiego decyzji o oddaniu się pod protekcję Francji – w drodze powrotnej do Europy lub podczas pierwszego pobytu Beniowskiego we Francji w latach 1772–1773. Pieczęć Ministerstwa Spraw Zagranicznych Francji na odwrocie mapy dowodzi, że była przechowywana w jego archiwum.

Do zbiorów Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN mapa włączona została jako dar w 1962 r.

W 2014 r. została zdigitalizowana i upubliczniona w ramach projektu „Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych”.

Do celów edukacyjnych, badawczych i naukowych jest udostępniana kopia cyfrowa obiektu, która od 2014 r. znajduje się w domenie publicznej w repozytorium cyfrowym RCIN pod adresem: rcin.org.pl/publication/60295

LA SIBERIE

LA COREE

LA CHINE

TROPIQUE

Isles Philippines

10.

ROK

25 stycznia 1831

MIEJSCE

Towarzystwo
Historyczno-Literackie
Biblioteka Polska w Paryżu

Uchwalony na Zamku Królewskim
w Warszawie przez połączone
izby sejmowe, zredagowany przez
Juliana Ursyna Niemcewicza jest
symbolem dążeń niepodległościowych
narodu polskiego.

Akt detronizacji cara Mikołaja I

Oryginał aktu wywieziony z Warszawy w czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1831 r., podczas półwiecznej tułaczki dzielonej z emigrantami, przemywany przez kordony, tropiony przez tajną policję carską, wolą ostatnich żyjących posłów znalazł bezpieczną przystań w Bibliotece Polskiej w Paryżu.

original

Act Sejmowy
Deklaracji

Radcy na posiedzeniu potężnych
Izb

Dnia 25° Stycznia 1831 roku
w Warszawie.

BP375

Epokowy akt polskiego parlamentaryzmu wstrząsnął porządkiem powiędzińskim w Europie i stał się testamentem duchowym Wielkiej Emigracji.

Akt detronizacji został uchwalony przez posłów i senatorów pod wpływem radykalizmu ludu stolicy. Na decyzję wpływ miała też harda postawa samego Mikołaja, który zażądał bezwarunkowej kapitulacji od walczących przeciwko carskiej Rosji powstańców. Uchwała sejmowa o detronizacji cara była równoznaczna z rozpoczęciem wojny polsko-rosyjskiej.

W jej treści czytamy:

Podstawa źródłowa: *Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998, s. 181

Najświętsze, najuroczystsze umowy tyle tylko są nienaruszonymi, ile wiernie dotrzymanymi ze stron obydwóch. Długie cierpienia Nasze znane Światu całemu, przysięgą zaręczone przez dwóch Panujących, a pogwałcone tylekroć swobody, nawzajem i Naród Polski od wierności dziś Panującemu uwalniają. Wyrzeczone na koniec przez samego Cesarza Mikołaja słowa, że pierwszy ze strony naszej wystrzał stanie się na zawsze zatracenia Polski hasłem, odejmując nam wszelką sprostowania krzywd naszych nadzieję, nie zostawią jak rozpacz szlachetną. Naród zatem Polski na Sejm zebrany oświadcza: iż jest niepodległym Ludem i że ma prawo temu Koronę Polską oddać, którego godnym jej uzna; po którym z pewnością będzie się mógł spodziewać, iż mu zaprzysiężonej wiary i zaprzysiężonych swobód święcie i bez uszczerbku dochowa.

25 stycznia 1831 roku podjęto decyzję, która zaważyła na dalszych losach zarówno powstania listopadowego, jak i Królestwa Polskiego. Tego dnia połączone Izby Sejmu i Senatu uzgodniły, że nastąpi detronizacja cara Rosji Mikołaja I Romanowa jako polskiego króla. Obrady sejmowe były otwarte dla publiczności. Zebrani mieszkańcy Warszawy zgromadzeni na sali obrad aktywnie wyrażali aprobatę lub dezaprobatę względem kolejnych mówców. Ważnym środkiem nacisku na członków izby poselskiej i senatorskiej była demonstracja ku czci straconych dekabrystów zorganizowana przez radykalnych członków Towarzystwa Patriotycznego. Pochód pod przewodnictwem Adama Gurowskiego oraz księdza Aleksandra Pułaskiego dotarł w odpowiednim czasie na Plac Zamkowy i zatrzymał się tuż pod oknami Sejmu. Poseł Jan Ledóchowski zaczął wówczas wykrzykiwać hasło: „Nie ma Mikołaja!” co wywołało entuzjazm publiczności i posłów. W takiej atmosferze

podpisano uchwałę zredagowaną przez sekretarza stanu Juliana Ursyna Niemcewicza.

Ogłaszając bezkrólewie Polska rozpoczęła formalną wojnę z Rosją. Upokorzony car, który nigdy nie dostał do rąk własnych aktu detronizacji podjął decyzję o działaniach odwetowych wobec Polaków. Na ziemi Królestwa Polskiego wkroczyła armia rosyjska. Po dziewięciu miesiącach powstanie listopadowe zostało całkowicie stłumione, za co feldmarszałek Iwan Paskiewicz został nagrodzony przez cara tytułem księcia warszawskiego. Rozpoczął się okres represji rosyjskich wobec społeczeństwa polskiego. Konstytucję z 1815 roku zastąpiono Statutem Organicznym, podpisanym przez Mikołaja 26 lutego 1832 roku. Jego głównym postulatem było wcielenie Polski do Imperium Rosyjskiego. Odrębne wojsko polskie przestało istnieć i wprowadzono w jego miejsce wojskowo-policyjną dyktaturę carskich namiestników. Pierwszym z nich został Iwan Paskiewicz, który wypełniając carskie rozkazy rozpoczął całkowitą rusyfikację ziem polskich, m. in. poprzez zmiany w szkolnictwie. Ustawa szkolna zrównywała ustrój i program szkół Królestwa z systemem edukacji rosyjskiej.

W Warszawie rozpoczęto budowę cytadeli, która nie miała służyć obronie stolicy, lecz być symbolem jej zniewolenia. Kosztem budowy obciążono skarb Królestwa Polskiego. Na Zamku zakryto polskie orły, a przed bramami ustawiono czarne orły rosyjskie. Sala teatralna została zamieniona w cerkiew, a na Placu Saskim postawiono po latach olbrzymi sobór. Ustawiono również obelisk ku pamięci generałów zabitych w „noc listopadową” z napisem na cokole „Polakom poległym za wierność swemu monarsze”. Polskie dziedzictwo kulturalne poddane zostało grabieży. Całe księgozbiory oraz archiwa wywożono do Petersburga i w głąb Rosji, aby zahamować rozwój polskiej nauki. Królestwo w coraz większym stopniu było podporządkowywane Imperium Rosyjskiemu, które próbowało zniszczyć pamięć o polskiej historii i dziedzictwie kulturowym.

Decyzja polskich posłów i senatorów o detronizacji cara pokazała Europie, że powstanie, którego następstwem była wojna polsko-rosyjska, nie było jedynie wewnętrznym sporem konstytucyjnym. Przede wszystkim było walką o uznanie zasady suwerenności narodu i jego prawa do samodzielnego bytu politycznego.

11.

ROK

1901–1905

MIEJSCE

Zakład Narodowy
im. Ossolińskich we Wrocławiu

Chłopi.
Powieść
współczesna

Biblioteka Ossolineum przechowuje większość zachowanych rękopisów Reymonta, w tym najcenniejsze dwa tomy rękopisów „Chłopów”, pochodzące z początku dwudziestego wieku.

Są wśród nich bruliony części „Jesień”, „Zima” i „Wiosna” różniące się od wersji drukowanej oraz czystopis „Zimy”.

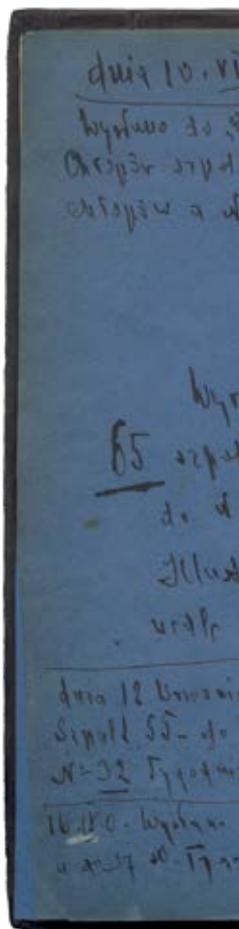
Rękopis czwartej części „Lato” nie zachował się. W Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie przechowywany jest natomiast rękopis części „Jesień” przeznaczony do druku.

Powieść *Chłopi* powstawała na przestrzeni 10 lat – od ogólnego zamysłu w 1897 do zakończenia druku części IV „Lato” w 1908 roku. Pierwsza wersja została zniszczona przez autora w roku 1900. Dwa woluminy z rękopisami, różniącymi się od pierwodruku (pierwszy z brulionami części „Jesień”, „Zima” i „Wiosna”, drugi z czystopisem części „Zima”) znalazły się w zbiorze rękopisów Władysława S. Reymonta, zakupionym przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie w 1935 r. od wdowy po pisarzu Aurelii *secundo voto* Czeszerowej. Oprócz autografu *Chłopów* Ossolineum otrzymało wówczas zeszyty z utworami młodzieńczymi oraz rękopisy wielu nowel, reportaży *Pielgrzymka do Jasnej Góry*, mniej znanych powieści i opowiadań jak *Adeptka*, *Wampir*, *Osądzona*, *Rok 1794*, *Unici* oraz notatniki prowadzone od 1888 do 1925 roku.

W okresie II wojny, podczas okupacji sowieckiej i niemieckiej, rękopisy pozostawały w budynku Ossolineum we Lwowie. Wiosną 1944 r. część zbiorów bibliotecznych została przez Niemców wywieziona do Krakowa, a następnie do Adelsdorfu (później Zagrodna) na Dolnym Śląsku. Wśród ewakuowanych zbiorów znalazły się najważniejsze rękopisy literackie, w tym *Chłopi* i większość autografów Reymonta. Po zakończeniu wojny skrzynie przewieziono do Biblioteki Narodowej w Warszawie, skąd w maju 1947 roku trafiły do Wrocławia. Nieliczne rękopisy Reymonta, których wówczas nie ewakuowano, przybyły do nowej siedziby Ossolineum ze Lwowa, wraz z częścią zbiorów biblioteki, w lipcu 1946 roku.

Obecnie zbiór liczy 27 tomów. Do siedziby Ossolineum we Wrocławiu po wojnie nie dotarły dwa tomy zawierające rękopis powieści *Komediantka* i fragmenty *Wampira*.

W 2024 r. mija sto lat od przyznania Władysławowi Reymontowi nagrody Nobla za czterotomową powieść *Chłopi*. Ze wszystkich utworów Reymonta powieść ta cieszyła się największą sławą w Polsce i za granicą i zapewniła autorowi Nagrodę Nobla za

12.

ROK
MIEJSCE

10 października 1922

Archiwum Państwowe
w Katowicach

Pierwsze posiedzenie Sejmu Śląskiego w Katowicach

Sejm Śląski – organ władzy ustawodawczej autonomicznego województwa śląskiego był w niepodległej Rzeczypospolitej unikalnym symbolem tak silnie rozwiniętej samorządności.

Oprócz polityki zagranicznej i spraw wojskowych, zastrzeżonych dla sejmu centralnego w Warszawie, decydował on o gospodarce, finansach, edukacji i sprawach wyznaniowych w tym województwie. Po jego działalności w latach 1922–1939 pozostała bezcenna dokumentacja historyczna. Składają się na nią trzy obszerne części źródeł. Pierwsza z nich zawiera materiały Biura Sejmu Śląskiego, dwie pozostałe fragmentarycznie zachowaną spuściznę klubów poselskich: Klubu Narodowego Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy i Klubu Chrześcijańskiego Zjednoczenia Ludowego.

Jej integralną częścią jest protokół z pierwszego posiedzenia Sejmu, otwartego przez premiera II RP Juliusza Nowaka, z udziałem Janiny Omańkowskiej, drugiej na świecie kobiety przewodniczącej obradom parlamentarnym. Za swoją działalność została ona odznaczona odznaką „Za służbę narodową” oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski „Polonia Restituta”.

Sejm Śląski sprawował władzę ustawodawczą w zakresie praw autonomicznych, udzielonych województwu śląskiemu mocą ustawy konstytucyjnej z dnia 15 lipca 1920 roku, która zawierała statut organiczny województwa śląskiego. 24 września 1922 r. odbyły się pierwsze wybory do Sejmu Śląskiego. 10 października 1922 r. o godzinie 16.30 w Katowicach rozpoczęło się jego pierwsze, uroczyste posiedzenie.

W jego trakcie odczytano list Józefa Piłsudskiego, w którym naczelnik odrodzonego państwa polskiego pisał: „W uroczystym dniu otwarcia Sejmu województwa górnośląskiego witam serdecznie przedstawicieli prastarej tej polskiej dzielnicy, zebranych dla obrad nad zapewnieniem jej gospodarczego i kulturalnego rozkwitu i życząc im owocnej pracy, ślę za ich pośrednictwem pozdrowienie całej ludności Górnego Śląska, która okazała tyle hartu wytrwałości w ujawnieniu swej woli należenia na zawsze do Rzeczypospolitej Polskiej zjednoczonej”.

Sejm powoływał Śląską Radę Wojewódzką, w skład której wchodził wojewoda i wicewojewoda oraz pięciu członków wybieranych przez Sejm Śląski. Sprawował on władzę legislacyjną w zakresie kolejnictwa, policji i żandarmerii, szkolnictwa, rolnictwa, wód, spraw wyznaniowych oraz organizacji administracji wojewódzkiej i samorządu na terenie województwa

śląskiego. Polityka zagraniczna i sprawy wojskowe wyjęte były spod jego kompetencji i podlegały Sejmowi RP. W Sejmie Śląskim zasiadało 48 posłów, którzy mieli być wybierani na pięcioletnią kadencję. Szczególne uprawnienie Sejm Śląski zyskał w sprawach podatkowych. Mógł on uchylać własne podatki, zarządzał odrębnym Skarbem Śląskim. Jedynie część daniny publicznej zbieranej w województwie śląskim trafiała do Warszawy, a pozostała część służyła bezpośrednio mieszkańcom obszaru autonomicznego.

Przez większość okresu, w którym działał Sejm Śląski (1922–1935) obowiązki jego marszałka pełnił adwokat i działacz narodowy Konstanty Wolny. Jego następcą i ostatnim marszałkiem w latach 1935–1938 był prezydent Chorzowa, kapitan Wojska Polskiego Karol Grzesik, zamordowany w 1940 r. przez NKWD. Sejm Śląski prowadził działalność do wybuchu II wojny światowej we wrześniu 1939 r. Formalnie statut organiczny województwa śląskiego został uchylony 6 maja 1945 r. decyzją komunistycznej Krajowej Rady Narodowej.

Akta Sejmu Śląskiego przechowywane były w budynku Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego, który jednocześnie był siedzibą Sejmu Śląskiego. Wzorowano się na niej budując salę Sejmu II Rzeczypospolitej w Warszawie.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej część akt Sejmu Śląskiego ewakuowano do Lwowa, skąd wróciły do Katowic w 1942 r. Inną część akt Niemcy przejęli we wrześniu 1939 r. na stacji kolejowej w Chrzanowie, skąd przewieziono je do Katowic w stanie mocno zdekompletowanym. Część dokumentacji pozostała w Urzędzie Wojewódzkim. W 1946 r. część materiałów archiwalnych weszła w skład zasobu Archiwum Państwowego w Katowicach. W latach 1948, 1950 i 1953 przejęto do zespołu kolejne dopływy z Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach.

Wzorcowe kopie cyfrowe zespołu znajdują się w repozytorium w Narodowym Archiwum Cyfrowym. Zdigitalizowane dokumenty udostępniane są zarówno w postaci skanów w czytelni naukowej, jak również na portalu szukajwarchiwach.gov.pl (www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/140283)

13.

ROK

1900 – maj 1940

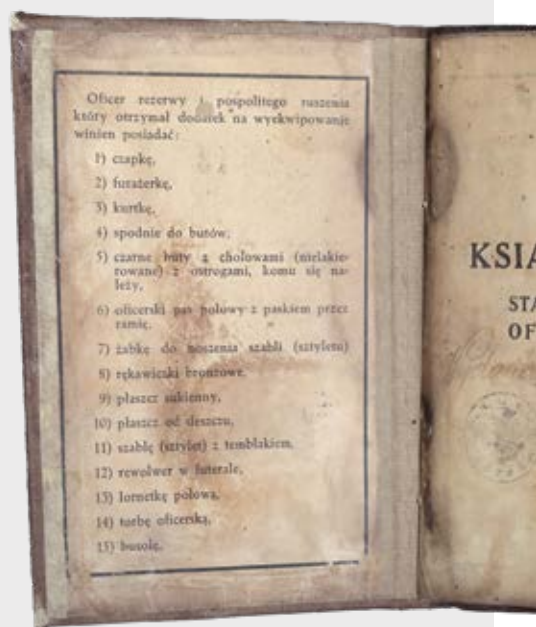
MIEJSCE

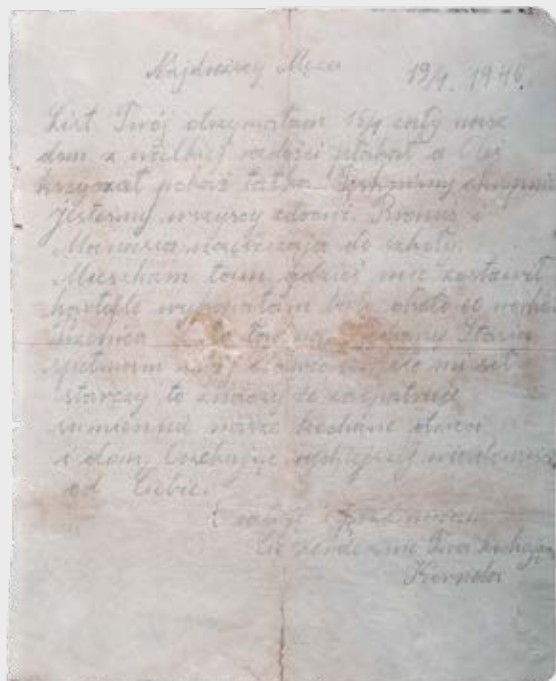
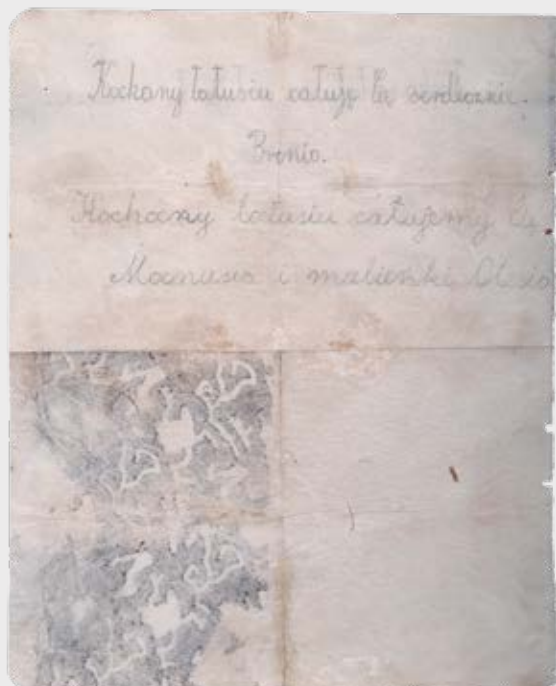
Muzeum Katyńskie Oddział
Martyrologiczny Muzeum Wojska
Polskiego w Warszawie

Zbiór dokumentów
z masowych
mogił w Katyniu,
Charkowie
i Miednoje

Wiosną 1940 roku NKWD rozstrzelało w okolicach Katynia prawie 22 000 polskich obywateli – oficerów, policjantów, pracowników innych służb mundurowych i przedstawicieli polskiej inteligencji. Kolekcję tworzą dokumenty odkryte przy ciałach ofiar podczas prac ekshumacyjnych w miejscach dołów śmierci w Charkowie, Miednoje i Katyniu.

Obejmuje ona 2649 obiektów w językach polskim, ukraińskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim. Składają się na nią dokumenty osobiste (dowody osobiste, książeczki wojskowe, metryki, zaświadczenia), banknoty polskie i sowieckie, gazety, bibułki papierosowe z zapisami, druki urzędowe, fragmenty książek. Zachowały się one w różnym stanie fizycznym ze względu na miejsce ich przechowywania przez ponad 50 lat – w masowych mogiłach ofiar zbrodni katyńskiej.

Najcenniejszym i najbardziej poruszającym świadectwem dramatycznych wydarzeń są dokumenty z notatkami o charakterze pamiętnikarskim pozostawione przez jeńców i ich bliskich, korespondencja jeńców z rodzinami i spisy osób przetrzymywanych w obozach specjalnych NKWD.

Dokumenty odkryto przy ciałach ofiar zbrodni katyńskiej podczas ekshumacji niemieckich przeprowadzonych w 1943 r., a większość z nich – podczas prac sondażowo-ekshumacyjnych w latach 1991–2000 w miejscach dołów śmierci w Charkowie i Miednoje. Część zbioru, którą stanowią banknoty i dokumenty osobiste powstała w okresie międzywojennym, a ofiary miały je

Rok XV.

ILUSTROWANY KURYER CODZIENNY

Dodatek do Nru 216 „Ilustrowanego Kurjera Codziennego” z dnia 7 sierpnia 1935

6 VIII

14

469

ŚPIJ KOLEGO W CIEMNYM GROBIE.
NECH SIĘ POLSKA PRZYŚNI TOBIE...

przy sobie w momencie uwięzienia. Większość kolekcji to jednak materiały wytworzone podczas pobytu w obozach specjalnych NKWD w Ostaszkowie, Starobielsku i Kozielsku w okresie od jesieni 1939 do maja 1940 r. Przedmioty te i dokumenty zostały pogrzebane wraz z ciałami pomordowanych. Odnalezione dokumenty przywieziono do Polski, gdzie zostały przekazane w latach 1991, 1992 i 2016 do Muzeum Wojska Polskiego. W 1993 r. powstał specjalny oddział w Muzeum Wojska Polskiego do zabezpieczenia tych pamiątek historycznych. Zostały one po wydobyciu z mogił poddane gruntownym zabiegom konserwatorskim.

Ze względu na bezpieczeństwo zbiorów posiadają one kopie cyfrowe, z których część jest już dostępna na stronie internetowej Muzeum pod adresem: www.muzeumkatynskie.pl/pl/11316/zbiory.html

Z odnalezionych dokumentów udało się odczytać kilkaset nazwisk ofiar, figurujących na ogólnodostępnych listach pomordowanych. Kolekcja archiwaliów odkrytych w dołach śmierci jest największym tego typu zbiorem dokumentów w Polsce. Materiały wydobyte przez Niemców w 1943 r. były zwracane rodzinom i do tej pory znajdują się w ich posiadaniu. 136 obiektów z tego samego źródła gromadzi ponadto Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

Zbrodnia katyńska to jedno z najtragiczniejszych wydarzeń w polskiej historii. Sprawcy tej zbrodni wojennej nigdy nie zostali ukarani, a informacje o zbrodni przez wiele lat po wojnie były przemilczane. Mimo przyznania się władz ZSRR do winy nadal w polityce historycznej w Rosji szerzone jest „kłamstwo katyńskie”, a winą obarczane są wojska niemieckie. Zbrodnia katyńska pozostaje trudnym tematem w relacjach polsko-rosyjskich, ale też polsko-białoruskich. Do tej pory nie udało się przeprowadzić ekshumacji ciał pomordowanych w Kuropatach na Białorusi, trwają też poszukiwania tzw. listy białoruskiej ofiar zbrodni.

W tym kontekście zbiór dokumentów z masowych mogił ma szczególne znaczenie historyczne, potwierdzające i dokumentujące sprawstwo zbrodni dokonanej przez Sowieców.

14.

ROK

18 listopada 1939 – 18 marca 1954

MIEJSCE

Biblioteka Uniwersytecka
Katolickiego Uniwersytetu
Lubelskiego Jana Pawła II

Zygmunt Klukowski – z zawodu lekarz, społecznik, bibliofil, żołnierz Armii Krajowej i świadek w procesach norymberskich – jest autorem wyjątkowego świadectwa historycznego z okresu niemieckiej okupacji na Zamojszczyźnie.

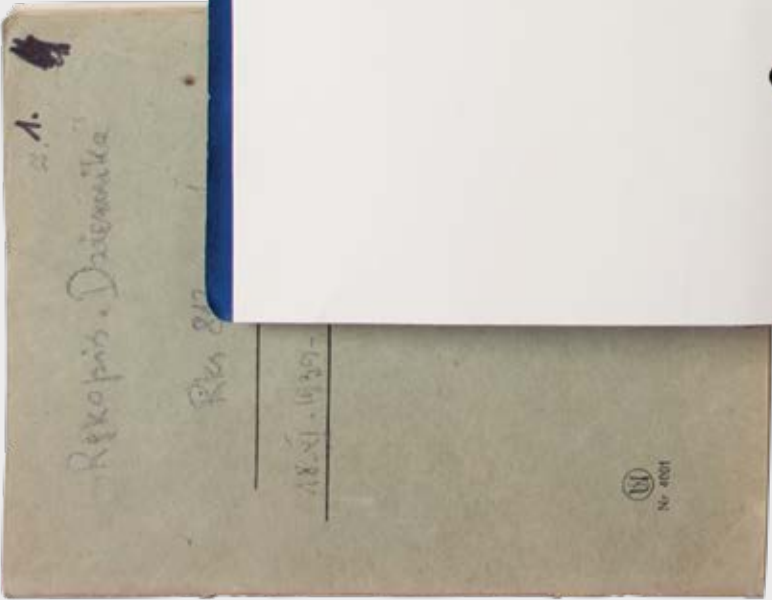
Dziennik Zygmunta Klukowskiego z lat okupacji Zamojszczyzny

1-11-546310
2002

1 czerwca 1941
 Znam przeszłość jasnymi
 wspomnieniami i uczuciami.
 W moim jasnym Hto obywatela
 K. Leung do szpitala i izdyja, i
 w prasie i w ustraleu, na 1010
 ten i z iora, powisowalem i
 i mienkama. Na horytara
 cow, który jasi sili do omia. Szep
 rowa z tupa, glarka na rzepe, fo
 wyltych iaudaromiu i polmach. i
 gorzawicie. Wymagze i doli popyr
 o Jozefa Heszczuka, ktor staroza cu
 szpitalnego, koby reogrowie mion
 Marbota Krahonczkiego. Wyzisim
 nie ma i wozile go nie imam
 mu niorul personaliu i kaza
 szuka wrae z si mi Mocha

Już przed II wojną światową autor był znanym działaczem w regionie, inicjatorem i koordynatorem wielu cennych inicjatyw na rzecz lokalnej społeczności. Był m. in. wydawcą lokalnego czasopisma historycznego „Teki Zamojska”, inicjatorem powstania Koła Miłośników Książki oraz muzeum regionalnego w Zamościu, które utworzono na bazie zbiorów Klukowskiego. Pisany przez niego podczas okupacji niemieckiej i sowieckiej dziennik stanowi poruszające świadectwo doświadczenia dwóch systemów totalitarnych, uchwycone w czasie, gdy wielka historia odciska piętno na małych społecznościach.

We wstrząsającej relacji przedstawia codzienność wielokulturowego i wielowyznaniowego miasteczka na Zamojszczyźnie – rodzinnego Sczebrzeszyna i okolic, poddawanego szczególnym represjom w ramach Generalnego Planu Wschodniego (*Generalplan Ost*). Opisuje martyrologię Żydów i tragizm życia Polaków, nie ukrywając, że postawom heroicznym towarzyszyły również zjawiska i postawy negatywne. Obok trudnej okupacyjnej rzeczywistości autor opisuje zbrodnie niemieckie i represje komunistycznego aparatu władzy, przedstawia działalność konspiracyjną i walki oddziałów partyzanckich na terenie Zamojszczyzny, w Puszczy Solskiej i Lasach Janowskich, podaje nazwiska i informacje o losach lokalnych liderów, zarówno tych, którzy ponieśli śmierć z rąk okupanta, jak i zostali aresztowani. Zapiski ukazują skalę i metody działania niemieckiego aparatu okupacyjnego, wysiedlanie wsi i osadzanie ludności niemieckiej z Besarabii oraz wywózkę w głąb Niemiec dzieci z terenu Zamojszczyzny. Dzienniki dotyczą także

skomplikowanej sytuacji społecznej i religijno-narodowościowej Zamojszczyzny, w tym toczących się na jej terenie działań OUN-UPA i relacji polsko-ukraińskich.

Dziennik obejmuje także wspomnienia z okresu uwięzienia Klukowskiego przez władze komunistyczne na Zamku w Lublinie, a następnie na warszawskim Mokotowie i w zakładzie karnym we Wronkach. Klukowski trafił tam po aresztowaniu przez Urząd Bezpieczeństwa z powodu wcześniejszego zaangażowania swojego i syna Tadeusza w działalność konspiracyjną (jako członek ZWK-AK oraz lekarz oddziałów partyzanckich), a także pomoc świadczoną Żydom. Ostatnia część dzienników nie mogła być pisana w celi podczas uwięzienia Klukowskiego, dlatego też autor tworzył ją bezpośrednio po uwolnieniu.

Zeszyty „Dziennika” zostały zakupione wraz z pozostałą częścią spuścizny przez Bibliotekę Uniwersytecką Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w 1963 r. od wdowy po dr. Zygmuncie Klukowskim. Ostatnie z nich, za lata 1944–1954, przekazał w darze Bibliotece wnuk autora, Andrew Klukowski, za pośrednictwem Ośrodka „Karta” w dniu 20 marca 2007 r. Posiadają one wyjątkową wartość jako źródło historyczne i wyróżniają się także niepospolitymi walorami literackimi. Ich znaczenie dla wyjaśniania prawdy historycznej potwierdza fakt, iż stanowiły one materiał dowodowy w jednym z procesów norymberskich, toczonym w listopadzie 1947 r. przeciwko funkcjonariuszom Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS. W trakcie przesłuchań procesowych obecny był również sam autor „Dzienników”.

Treść dokumentu doczekała się siedmiu wydań drukiem w latach 1958, 1990, 2007, 2015, 2017, 2019 i 2020.

Klukowski jest uznawany za prekursora memuarystyki dotyczącej okresu okupacji, dzięki niemu dostrzeżono wartość tego rodzaju przekazu, łączącego osobiste przeżycia i emocje z kronikarskim zapisem faktów z okresu II wojny światowej.

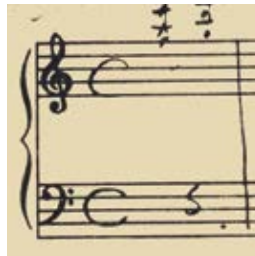
15.

ROK
MIEJSCE

1947-1974

Polish Music Center w Los Angeles

Rękopisy dzieł symfonicznych, kameralnych i filmowych Henryka Warsa

Henryk Wars – właśc. Henryk Warszawski (1902–1977) to jeden z najwybitniejszych kompozytorów muzyki rozrywkowej i filmowej w Polsce w latach 30. XX w., twórca swingu i pierwszego polskiego Big Bandu, pionier jazzu, dyrektor muzyczny wytwórni *Syrena Record*.

Autor takich przebojów jak: *Ach, jak przyjemnie*, *Już nie zapomnisz mnie*, *Miłość Ci wszystko wybaczy*, *Sexapil*, *Tylko z Tobą i dla Ciebie*, *Umówiłem się z nią na dziewiątą*, *Zakochany złodziej*. Tworzył kompozycje do ponad 50 filmów, m.in. *Szpieg w masce*, *Manewry miłosne* oraz pierwszego polskiego filmu dźwiękowego – *Na Sybir* (1930 r.).

Pochodzący z zasymilowanej rodziny żydowskiej, Wars był wiernym Polsce patriotą. Jako ochotnik bronił Warszawy w wojnie z bolszewikami w sierpniu 1920 r., wkrótce potem odbył służbę wojskową w podchorążówce we Włodzimierzu Wołyńskim. Ponownie walczył w kampanii wrześniowej w 1939 r. i brał udział w wyzwolaniu Europy oraz przeszedł cały szlak bojowy wraz z Armią Andersa od Persji (Iranu) po Włochy.

Po zakończeniu II wojny światowej znalazł się na emigracji w USA, gdzie rozwinął swój talent muzyczny i dał się poznać jako wybitny kompozytor dzieł symfonicznych, tworzonych w latach 1947–1974. Składają się na nie m. in. rękopisy partytur orkiestrowych i głosów orkiestrowych do utworów: *Symfonia Nr. 1*, *Koncert fortepianowy*, suita orkiestrowa *City Sketches*, uwertura

LIGHT BOUNCE ITS A COTTON CANDY WORLD

BY WINNAN
HENRY VARI
(ASCAP)
(VOICE) I DON'T

Handwritten musical notation for the first system, including treble and bass clefs, notes, and rests.

CARE IF THE SKIES ARE CLOUDY LONG AS YOU'RE WITH ME ITS A

Handwritten musical notation for the second system, including treble and bass clefs, notes, and rests.

FINE AND DANDY COTTON CANDY WORLD I SEE MANY

Handwritten musical notation for the third system, including treble and bass clefs, notes, and rests.

TIMES WHEN I'M FEELING LOVELY YOU COME INTO VIEW ITS A

Handwritten musical notation for the fourth system, including treble and bass clefs, notes, and rests.

FINE AND DAN-DY COTTON CANDY WORLD WITH YOU, YOU'RE THE

Handwritten musical notation for the fifth system, including treble and bass clefs, notes, and rests.

PRIZE I WON, YOU'RE THE APPLE ON THE STICK, YOU'RE THE

Handwritten musical notation for the sixth system, including treble and bass clefs, notes, and rests.

Maalot, suita na małą orkiestrę *Przy studni*. Są wśród nich także drobne utwory fortepianowe, orkiestrowe, piosenki filmowe i rewiowe, różne szkice kompozytorskie.

Zbiór rękopisów dzieł symfonicznych Warsa ma wyjątkowe znaczenie dla historii muzyki polskiej drugiej połowy XX w. Wars występuje tu jako znaczący twórca szkoły kompozytorskiej odrodzonej II Rzeczypospolitej. Kolekcja jego rękopisów to także cenne i nowe źródło światowej literatury orkiestrowej. Suita *City Sketches*, unikalna trzyczęściowa symfonia jazzowa należy do gatunku stworzonego przez Warsa, a swoim warszatem kompozytorskim i nowatorstwem przewyższa orkiestrowe

kompozycje George'a Gershwina. *Koncert fortepianowy* z 1950 r. jest oparty na tematach piosenek skomponowanych podczas służby Warsa w Armii Andersa (1941–1946) i oprócz wyjątkowych walorów muzycznych jest także ważnym dokumentem historycznym. Tematy z *Koncertu* pojawiają się w filmie *Wielka droga* (1946 r.) Michała Waszyńskiego z Reną Anders w roli głównej. Czteroczęściowa *Symfonia Nr. 1* z 1948 r. to z kolei fascynujący i rozbudowany utwór symfoniczny kompozytora znanego dotąd niemal wyłącznie z muzyki filmowej i rozrywkowej.

Kompozycje Warsa stworzone w USA w latach 1947–1974 zostały zabezpieczone przez jego rodzinę. Po śmierci kompozytora wdowa po nim, Elżbieta Wars przekazała w 2004 r. te unikalne materiały do Polish Music Center w Los Angeles, gdzie zostały uporządkowane i opracowane. Prapremiera utworów symfonicznych (uwertura *Maalot*, Suita *City Sketches*, *Koncert fortepianowy* i *Symfonia Nr. 1*) odbyła się w czerwcu 2005 r. w Filharmonii Łódzkiej pod dyrekcją Krzesimira Dębskiego. Kolejne koncerty muzyki symfonicznej Warsa miały miejsce w filharmoniach w Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Lublinie, Bydgoszczy, Gorzowie Wielkopolskim.

Twórczość symfoniczna Henryka Warsa jest unikatem na skalę światową. Kompozytor do czasu wyjazdu do Stanów Zjednoczonych był szeroko uznanym twórcą muzyki filmowej,

rewiowej oraz piosenek i innych gatunków muzyki rozrywkowej. Ponieważ nie zachowały się rękopisy muzyki filmowej czy piosenek Warsa z lat 30. XX w. kolekcja jego dzieł w Polish Music Center to jedyne miejsce na świecie gdzie znajdują się rękopisy jego kompozycji.

Był nie tylko pionierem jazzu w Polsce, ale też ważnym kompozytorem w Hollywood, gdzie takie gwiazdy jak Doris Day, Jimmy Rogers, Bing Crosby, Mel Tormé, czy Brenda Lee wykonywali jego piosenki. Rękopisy wielu piosenek Warsa z tego okresu są przechowywane w zbiorach Polish Music Center.

Wars zapisał się nie tylko jako wybitny kompozytor, ale także jako kopista-kaligraf. Jego rękopisy spełniają kryteria cechujące dzieła sztuki. Był również znakomitym karykaturzystą (studiował początkowo na ASP w Warszawie). Stworzone przez niego portrety wybitnych polityków XX w. (Eisenhower, Nixon, Truman, de Gaulle, Castro, Johnson) znajdują się w posiadaniu jego rodziny. Kilka rysunków, m. in. autoportret Warsa, karykatury jego wnuka Denisa i prezydenta Johnsona zachowały się także w zbiorach Polish Music Center.

16.

ROK
MIEJSCE

1948–1989

Fundacja Wielki Człowiek

Spuścizna
Jerzego Kukuczki
– dokumentacja
fotograficzna

Złota Dekada Himalaizmu Polskiego, od połowy lat 70-tych do końca 80-tych XX wieku, to czas, w którym Polacy we wspinaczce wysokogórskiej definiowali światowe standardy. Wyznaczali nowe, najtrudniejsze drogi na ośmiotysięczniki oraz stali się prekursorami himalaizmu zimowego. Zbiór fotografii wysokogórskich Jerzego Kukuczki jest wyjątkowym świadectwem tej historii.

To unikatowa kolekcja, na którą składa się ponad 10 tysięcy zdjęć, wykonanych podczas wypraw w najwyższe góry świata przez jednego z najwybitniejszych himalaistów – Jerzego Kukuczkę, drugiego zdobywcę Korony Himalajów i Karakorum.

Na kolekcję składają się fotografie Jerzego Kukuczki kolekcjonowane przez jego żonę, Cecylię Kukuczkę, a następnie Fundację Wielki Człowiek. Fotografie stanowią obszerny zbiór dokumentujący życie prywatne i zawodowe Kukuczki. Można też w nich odnaleźć

informacje o realiach PRL, dane na temat sytuacji alpinizmu i himalaizmu oraz alpinistów i himalaistów na świecie czy też zdjęcia dokumentujące życie w krajach, w których Kukuczka się wspinał (Indie, Nepal, Afganistan, Pakistan, Chiny, Kanada, USA).

Po śmierci Kukuczki w 1989 roku na południowej ścianie Lhotse spuścizną po himalaiście zaopiekowała się jego żona Cecylia. Następnie najmłodszy syn Kukuczków Wojciech, z racji swoich fotograficznych zainteresowań, postanowił dokładnie zabezpieczyć

i opracować materiały pozostawione przez ojca. Z tej inicjatywy w 2013 roku powstała Fundacja Wielki Człowiek, która rozpoczęła profesjonalne opracowywanie spuścizny. W kolejnych latach kolekcję uzupełniono o dalsze zbiory rodzinne i okolicznościowe.

Fotografie Jerzego Kukuczki są jedynym oryginalnym zapisem historii życia i działalności utytułowanego himalaisty, co sprawia, że zbiór ten ma ogromne znaczenie historyczne. Kukuczka pozostawił po sobie bogate archiwum, dokumentujące działalność polskich wypraw w latach 70' i 80' XX w. Znajdują się w nim dokumenty z kolejnych wypraw, fotografie, nagrania z wyprawowej radiostacji, filmy kręcone przez himalaistów, pamiętniki, notatki, ówczesny sprzęt wspinaczkowy i wiele innych bezcennych obiektów.

Fundacja Wielki Człowiek jest aktywnie zaangażowana w tworzenie Centrum Himalaizmu im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, którego powstanie jest planowane w 2025 roku. Pozwoliłoby to na udostępnianie zgromadzonych dotychczas materiałów archiwalnych na znacznie większą skalę, a tym samym szersze propagowanie wiedzy zarówno o postaci Kukuczki, jak i historii oraz dokonaniach polskiego himalaizmu.

17.

ROK
MIEJSCE

1978–1990

Fundacja im. Zofii Rydet

Zapis socjologiczny prof. Zofii Rydet

Zofia Rydet, artystka nazywana pierwszą damą polskiej fotografii, miała 67 lat, gdy zaczęła tworzyć główne dzieło swojego życia: „Zapis socjologiczny”, ogromnych rozmiarów portret ludzkiej rodziny.

Obejmuje on kilkanaście tysięcy negatywów (czarno-białe negatywy w ilości ponad 15 000 klatek, oraz czarno-białe odbitki żelatynowo-srebrowe w ilości ponad 3 000 sztuk).

Pierwsze precyzyjne notatki autorki dotyczące prac nad „Zapisem socjologicznym” pochodzą z 1978 roku. Pomysł na cykl powstał już w latach 60. XX w., jednak dość obszerny materiał fotograficzny z wcześniejszego okresu twórczości – w dużej mierze spełniający założenia Zapisu – nie został do niego włączony. Na główną część zbioru złożyły się wizerunki mieszkańców polskiej wsi oraz miast. Łączy je ścisły rygor kompozycyjny. Ukazują one ludzi – pojedynczo, w parach lub w grupie, patrzących prosto w obiektyw, pozujących centralnie na tle wybranej ściany ich mieszkania. Cykl jest dokumentacją odchodzącej epoki – PRL-u. Autorce zdarzało się wracać w to samo miejsce po 10–15 latach, aby odkryć, że dom nie istnieje lub jego mieszkańcy już odeszli z tego świata.

Po śmierci artystki w 1997 r. całe jej archiwum, w tym opisywany zbiór, zostało przewiezione z mieszkania artystki w Gliwicach – do Rabki, początkowo do

rodzinnego domu Rydetów, następnie do domu jej stryjecznego wnuka – Bartłomieja Augustyńskiego, a w roku 2000 wraz z jego przeprowadzającą się rodziną, do Krakowa. W latach 2000–2010 archiwum było dostępne dla wszystkich zainteresowanych. Udostępniano fotografie, dokumenty i wiedzę, współpracując przy powstawaniu artykułów, wydawnictw, prac naukowych, wystaw dotyczących opisywanego cyklu. W 2011 r. spadkobiercy Zofii Rydet założyli fundację jej imienia, która do chwili obecnej opiekuje się spuścizną po artystce i zajmuje się popularyzacją jej twórczości. Fundacja dba również o uporządkowanie, archiwizację i przechowywanie zbioru.

Zofia Rydet swoją pozycję w środowisku artystów fotografów wypracowała już za życia, zyskując ogólne uznanie, a nawet sławę, potwierdzone licznymi wystawami, wydawnictwami, nagrodami oraz obecnością jej dzieł w ważnych placówkach muzealnych, nie tylko w Polsce.

Jej monumentalny i powstający niezwykle metodycznie i konsekwentnie, na przestrzeni dwóch dekad Zapis socjologiczny jest cyklem cenionym i znanym nie tylko w kraju. Odbitki z opisywanego cyklu pojawiły się w wielu wydawnictwach: periodykach, magazynach, albumach, wydawnictwach powystawowych. Fotografie autorstwa Rydet znajdują się w licznych placówkach muzealnych i galeryjnych w Polsce i na świecie m.in. MoMA, New York, The National Museum of Modern Art, Kioto, Muzeum Puszkina w Moskwie, National Media Museum London, Slovenskie Narodne Museum w Bratysławie, Bibliothèque nationale de France w Paryżu, Centre régional de la photographie w Douchy-les-Mines, Francja, International Center of Photography, Nowy Jork, USA, Kolekcja Ewy Pape, Nowy Jork, USA, Muzeum Śląskie w Katowicach, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Muzeum Fotografii w Krakowie, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Sztuki w Łodzi.

Wybrane pozycje bibliograficzne

Album studiosorum Univesitatis Cracoviensis, t. 1 (ab anno 1400 ad annum 1489), [wyd. I. Ž. Pauli, B. Ulanowski], Kraków 1887, t. 2 (ab anno 1490 ad annum 1551), wyd. A. Chmiel, Kraków 1892, t. 3 (ab anno 1551 ad annum 1606), wyd. A. Chmiel, Kraków 1904, t. 4 (ab anno 1607 ad annum 1642), wyd. J. Zathey, Kraków 1950.

Anders, W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Londyn 1959.

Andrusiewicz A., *Carowie i cesarze Rosji. Szkice biograficzne*, Warszawa 2001.

Baranowski B., *Echa dawnych zwyczajów prawnych w „Chłopach” Reymonta*, Łódź 1948.

Beniowski M. A., *Pamiętniki*, przełożył i przypisami opatrzył E. Kajdański, [Warszawa] 2017.

Bernacki L., *Geneza i historia Psalterza Florjańskiego*, Lwów 1927.

Bielecka J., *Inwentarze ksiąg archiwów grodzkich i ziemskich Wielkopolski XIV–XVIII wieku*, Poznań 1965.

Bielecka J., *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XIV–XVIII w.*, „Archeion”, t. 22: 1954, s. 129–155.

Bobrzyński M., *O ustawodawstwie niezawaskim Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1873.

Boroda K., *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu*, Kraków 2010.

Catalogus codicum manuscriptorum medii ævi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviæ asservantur, Vol. 1, comp. Z Włodek, G. Zathey, M. Zwiercan, Wratislaviæ, Cracoviæ 1980, s. 293–299.

Chrzanowski T., *Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 1993.

Ciągwa J., *Immunitet parlamentarny postów Sejmu Śląskiego w latach 1922–1939. Regulacja prawna i praktyka*, Katowice 1992.

Domański T. E., *Epoka powstania listopadowego*, Lublin 2000.

Fałkowski W., *Pierwsze stulecie Jagiellonów*, Kraków-Warszawa, 2017.

Faraon B., *Wokół literackiej nagrody Nobla dla Reymonta*, Warszawa 2004.

Ferenc T., Jóźwiak K., Różycki A., *Zapisy pamięci. Historie Zofii Rydet*, Łódź 2020.

Gąsiorowski A., *Immatrykulowani i promowani. Jednoroczni studenci akademii krakowskiej w XV wieku*, w: *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, Poznań 2000, s. 479–491.

- Gąsiorowski A., *Pierwsi studenci odnowionego Uniwersytetu Krakowskiego (1400/1401)*, „Roczniki Historyczne”, 71: 2005, s. 63–98.
- Hejnosz W., *Przywileje nieszawsko-radzyńskie dla ziem ruskich*, w: *Studia Historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938.
- Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002.
- Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400–1500*, opr. J. Zathey, J. Reichan, Wrocław 1974.
- Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. J. Kaliszuk, S. Szyller, Warszawa 2012.
- Karbowiak A., *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1433/4–1509/10*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 12: 1910, s. 2–82.
- Kazania na różne dni postne i inne teksty z kodeksu krakowskiego 140 (43) Prædicationes per Diversa*, oprac. B. Kurbis, M. Sobieraj, J. Wolny, D. Zydorek, „Monumenta Sacra Polonorum”, t. 4, 2010.
- Kocówna B., *Reymont. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1971.
- Kocówna B., *Władysław Reymont*, Warszawa 1986.
- Kozłowska-Budkowa Z., *Odnowienie jagiellońskie Uniwersytetu Krakowskiego (1390–1414)*, w: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków 1964.
- Krzyżanowski S., *Najstarsze karty metryki uniwersyteckiej*, „Przegląd Polski”, 34 : 1900, t. 136 s. 405–419.
- Księga sądowa Wojciecha Małskiego namiestnika królewskiego w Wielkopolsce z lat 1440–1447*, wydał Tomasz Jurek, Folia Jagellonica Fontes t. 5, Poznań 2022.
- Kürbis B., Sobieraj M., *Kazania na różne dni postne i inne teksty z kodeksu krakowskiego 140 (43)*, Kraków 2011.
- Kuźmicki M., *Psalterz floriański – historia mniej znana*, w: *Pierwsze/Najstarsze w zbiorach Biblioteki Narodowej*, red. M. Sosnowski, Warszawa 2019.
- Latocha K.G., *Wojciech Małski (ok. 1380–1454) – wojewoda łączycki i sieradzki oraz namiestnik królewski na Wielkopolskę*, Warszawa 2015.
- Lincoln W. B., *Mikołaj I*, Warszawa 1988.
- Łowmiański H., *Początki Polski: polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, Warszawa 1985.
- Łysko A., *Marszałek Sejmu Śląskiego. Życie i dzieło Konstantego Wolnego (1887–1940)*, Katowice – Częstochowa 2004.
- Małczyński K., *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971.
- Marcoń W., *Autonomia Śląska. Proces unifikacji województwa Śląskiego z II Rzeczypospolitą*, Tarnowskie Góry 2012.
- Marzec A., *Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370–1382*, Kraków 2021.
- Matuszewski J., *Przywileje i polityka podatkowa Ludwika Węgierskiego w Polsce*, Łódź 1983.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. I-II, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. I-II, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, współpr. R. Grzesik, Kraków 2010.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, współpr. R. Grzesik, Kraków 2010.
- Miodońska B., *Psalterium trilingue zwane Psalterzem floriańskim*, w: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, t. 2: *Katalog zabytków*, red. A.S. Labuda, K. Secomska, Warszawa 2004.

- Mroczo T., *Polska sztuka przedromańska i romańska*, Warszawa 1988.
- Pawiński A., *Sejmiki ziemskie, początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału postów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego*, Warszawa 1895.
- Polkowski I., *Najdawniejszy kodeks pergaminowy z archiwum kapituły krakowskiej*, „Dwutygodnik Naukowy”, z. 2, 1978, s. 107–210.
- Przywilej lokacyjny Zamościa z 1580 roku*, oprac. R. Szczygieł, Lublin 1980.
- Psalterz floriański*, w: *Nad złoto droższe. Skarby Biblioteki Narodowej*, red. H. Tchórzewska-Kabata, M. Dąbrowski, Warszawa 2000.
- Roman S., *Przywileje nieszawskie*, Wrocław 1957.
- Sawicki Z., Łojek B., Mikke S., Trznadel J. *Muzeum Katyńskie w Warszawie*, Warszawa 2001.
- Skotnicki P., *W sowieckiej niewoli. Życie codzienne oficerów, żołnierzy i funkcjonariuszy polskich w obozach jenieckich na terenie ZSRR*, Warszawa 2018.
- Sobotka R., *Między monarchią stanową a demokracją szlachecką. Znaczenie przywilejów nieszawskich w periodyzacji dziejów Polski*, „Zeszyty Prawnicze”, 11/4, 2011, s. 67–101.
- Szczygieł R., *Przywilej lokacyjny miasta Zamościa*, „Kalendarz Lubelski”, Lublin 1980, s. 71–74.
- Śliwowska W., *Mikołaj I i jego czasy*, Warszawa 1965.
- Tarnawski A., *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego. Kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, Lwów 1935.
- Towarzystwo Historyczno-Literackie, Biblioteka Polska w Paryżu. Zarys historii i prezentacja zbiorów*, Paryż-Warszawa 2014.
- Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego, I: (966–1795)*, Warszawa 2010.
- Wisłocki W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1, Kraków 1877, s. 95–97.
- Wolański R., *Już nie zapomnisz mnie – Opowieść o Henryku Warsie*, Warszawa 2010.
- Zajewski W., *Koronacja i detronizacja Mikołaja I na Zamku Królewskim*, w: *W kręgu Napoleona i rewolucji europejskich 1830–1831*, Warszawa 1984, s. 287–312.
- Zawodny J. (red.), *Pamiętniki znalezione w Katyniu*, Warszawa 1990.
- Zdanek M., *Edycja ksiąg urzędowych Uniwersytetu Krakowskiego – dzieło na nowo podjęte*, w: *Editiones sine fine*, t. 1, red. K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki, Toruń 2017, s. 67–89.
- Zdanek M., *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV–XVI wieku*, Kraków 2017.
- Zeissberg H., *Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau. Beschreibung und Auszüge*, Innsbruck 1872.
- Żebrowski M., *Concerto for Piano and Orchestra by Henryk Wars: Discovering a masterpiece*, „Musica Iagellonica”, vol 9, 2018.

Katalog i wystawa przygotowane w związku z ogłoszeniem nominacji w ramach 5. Edycji Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata

KURATOR WYSTAWY: Anna Krochmal

OPRACOWANIE KOMENTARZY DO WYSTAWY I KATALOGU: Anna Krochmal

W KATALOGU WYKORZYSTANO MATERIAŁY OTRZYMANE OD:

Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Muzeum Narodowego w Krakowie Oddziału Biblioteki Książąt Czartoryskich, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Uniwersytetu Jagiellońskiego - Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Archiwum Państwowego w Poznaniu, Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum Państwowego w Zamościu, Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Towarzystwa Historyczno-Literackiego Biblioteki Polskiej w Paryżu, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Archiwum Państwowego w Katowicach, Polskiego Centrum Muzycznego w Los Angeles, Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Muzeum Katyńskiego Oddziału Martyrologicznego Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Fundacji Wielki Człowiek w Katowicach, Fundacji im. Zofii Rydet w Krakowie.

Fotografie pochodzą ze zbiorów wyżej wymienionych instytucji.

Kopie cyfrowe dokumentów dostępne na stronie: pamiecpolski.archiwa.gov.pl

© Copyright by Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
ul. Rakowiecka 2D, 02-517 Warszawa

REALIZACJA NA ZLECENIE WYDAWCY: Podpunkt

Wydanie I

Nakład 500 egz.

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD: Emilka Bojańczyk / Podpunkt

FOTOEDYCJA: Damian K. Dudek

DRUK I OPRAWA: Drukarnia Akapit

Na okładce wykorzystano elementy z *Przywileju Koszyckiego* z Muzeum Narodowego w Krakowie oraz z *Przywileju lokacyjnego miasta Zamościa* z Archiwum Państwowego w Zamościu.

Publikację złożono krojami NeueHaas Unica W1 oraz Argesta i wydrukowano na papierze Garda Pat Kiara

Warszawa 2024

ISBN 978-83-66739-96-3

ORGANIZATORZY

WSPÓLORGANIZATORZY

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

PATRONAT HONOROWY

RP Patronat Honorowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
Andrzeja Dudy

PATRONAT MEDIALNY

ORGANIZATORZY

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

PATRONAT HONOROWY

RP Patronat Honorowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
Andrzeja Dudy

PATRONAT MEDIALNY

